

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.6>

Volume 9/2

2025 p. 80-111

BULGAR EKSARHLIĞININ KONTROL VE İDARESİNDEKİ BULGAR OKULLARININ GELİŞİMİ (1895-1896 EĞİTİM VE ÖĞRETİM YILI)

THE DEVELOPMENT OF THE BULGARIAN SCHOOLS UNDER THE CONTROL AND ADMINISTRATION OF THE BULGARIAN EXARCHATE (1895-1896 EDUCATIONAL YEAR)

Ergün HASANOĞLU*

ÖZ

Bu çalışma Bulgar Eksarhlığının gözetim ve idaresinde bulunan Makedonya (*Vilâyet-i Selâse*), Edirne-Trakya ve İstanbul'daki Bulgar okullarının 1895-1896 eğitim ve öğretim yılındaki sayısal durumunu veriler ışığında sunmayı hedeflemektedir. Bu eğitim ve öğretim yılının seçilme sebebi 11 Mart 1870 tarihinde kurulmasına karar verilen Bulgar Eksarhlığının 25. yılına denk gelmesidir. Bu çalışmada Bulgar okullarının yayılımı 1895-1896 eğitim ve öğretim yılı öncesine ait verilerle karşılaştırma yapılarak gösterilmektedir. Böylece çeyrek asrı tamamlayan Osmanlı Devleti'ne tabi bir dinî kurumun kontrolü altındaki Bulgar eğitiminin nicelik bakımından gelişimi açıkça görülebilecektir. Bulgar Eksarhlığının biri din, diğeri modern eğitim olmak üzere iki ana politikası vardır. Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Bulgarların eğitimi Bulgar Eksarhlığının yetkisi dâhilindedir. Bu eğitim genel itibarıyla ilkokul, sınıflı okul, ruhani, lise, pedagojik, mesleki şeklindeki okul statülerinde yapılmaktadır. Bu okullardan başka eğitim veren okullar da vardır. Bulgar Eksarhlığına bağlı bulunan ve 500 hanenin üzerindeki her köy ve kasabada birer ilkokul mevcuttur.

Bu makalenin konusu olup Bulgar okullarına ilişkin Bulgar Eksarhlığı tarafından yapılan saha araştırmaları neticesinde hazırlanan istatistiki veriler kitap veya gazete aracılığıyla basılmıştır. Bu çalışmanın iki ana kaynağı vardır. İlki Bulgar Eksarhlığının sözcüsü niteliğindeki *Novini* gazetesidir. Diğeri ise Bulgar İstatistik Kurumunun yayımladığı çalışmalardır. Okul, öğrenci ve öğretmen sayısını gösteren bu verilerin bilhassa İstanbul merkezli *Novini* gazetesinde yayımlanmasının iki temel amacı olduğu söylenebilir. Bunlardan biri eğitim konusu üzerinden net bir mesaj verilerek Bulgarların yararına olabilecek bir kamuoyunun oluşturulmak istenmesidir.

* Dr., E-mail: ergunhasanoglu39@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0583-734X, İstanbul, Türkiye.

Ötekisi ise dönem itibarıyla Makedonya ve Edirne-Trakya'da yoğunlaşan milliyetçiliği Bulgarlar lehine destekleme arzusudur.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Bulgar Eksarhlığı, Makedonya, Edirne, İstanbul.*

ABSTRACT

This study aims to present the numerical situation of the Bulgarian schools in Macedonia (*Vilâyet-i Selâse*), Edirne-Thrace and Istanbul, which were under the surveillance and administration of the Bulgarian Exarchate, in the light of data for the academic year 1895-1896. This academic year was chosen because it coincided with the 25th anniversary of the Bulgarian Exarchate, which was decided to be established on March 11, 1870. In this study, the expansion of Bulgarian schools is presented in comparison with the data prior to the school year 1895-1896. Thus, the quantitative development of Bulgarian education under the control of a religious institution subordinate to the Ottoman Empire for a quarter of a century will be clearly visible. The Bulgarian Exarchate had two main policies, one religious and the other modern educational. The education of Bulgarians living in the Ottoman Empire was under the authority of the Bulgarian Exarchate. In general, this education was provided in the form of primary, classical, spiritual, high school, pedagogical and professional schools. There are also other schools that provide other types of education. Every village and town in the Bulgarian Exarchate with more than 500 households has a primary school.

The subject of this article is the statistical data on Bulgarian schools, prepared as a result of field research conducted by the Bulgarian Exarchate and published in books and newspapers. There are two main sources for this study. The first is the newspaper *Novini*, which is the mouthpiece of the Bulgarian Exarchate. The other is the studies published by the Bulgarian Statistical Institute. It can be said that the publication of this data showing the number of schools, students and teachers, especially in the Istanbul-based newspaper *Novini*, had two main purposes. The first one is to create a public opinion that could benefit the Bulgarians by giving a clear message on the issue of education. The other is the desire to support the growing nationalism, which was intensifying in Macedonia and Edirne-Thrace at the time, in favor of the Bulgarians.

Keywords: *Ottoman Empire, Bulgarian Exarchate, Macedonia, Edirne, Istanbul.*

Giriş

Belirli bir gaye doğrultusunda bir araya getirilen veri kümesi askerî, siyasi, iktisadi ve benzeri birçok alan için istifade edilebilecek niteliğe haizdir. Toplanan veriler bazı durumda propaganda amacıyla dahi kullanılabilir. Buna ilişkin verilebilecek örneklerden biri Bulgar Eksarhlığının yaptığı saha çalışmaları neticesinde topladığı verileri paylaşmasıdır. Bulgar Eksarhlığının kurulmasına dair yayımlanan 11 Mart 1870 tarihli padişah fermanının 10. maddesinde Eksarhlığın dinî sorumluluk bölgeleri belirtilmiştir. Bununla birlikte Ortodoks mezhebinde bulunan ahalinin hepsi ya da üçte ikisi Bulgar Eksarhlığına bağlı olmak isterlerse yapılacak tahkikat neticesinde buna izin verileceği

kararlaştırılmıştır (Koyuncu, 1998: 100; Güllü, 2018: 354). Belirtilen bu dinî sorumluluk bölgeleri aslında bir açıdan Bulgarların etnik anlamdaki hudutlarını da göstermektedir. Bu bağlamda Osmanlı topraklarındaki en üst düzey Bulgar dinî müessesenin padişah fermanı çerçevesinde kendi nüfuz sahasını kapsayan bölgelerle alakalı hazırlayıp enformasyona dönüştürdüğü veriler, milliyetçi ve dinî propagandaya hizmet etmek için başvuru birer kaynak hâline gelmektedir.

Ana konuya geçmeden evvel Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin eğitimiyle ilişkili 19. yüzyılda yaşanan temel gelişmelerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde varlıklarını sürdüren gayrimüslim cemaatler Tanzimat öncesi ve sonrasında serbest bir şekilde eğitimlerini sürdürmüşlerdir (Zengin, 2007: 613-615). 1856 Islahat Fermanıyla birlikte her gayrimüslim cemaatin Osmanlı Maarif Meclisinin kontrol ve denetimi altında kendi diline ve kültürüne uygun okul tesis edebilmesinin önü açılmıştır. Aynı şekilde tüm Osmanlı tebaasına askerî ve sivil mekteplere girme imkânı tanınmıştır (Bülbül, 1989: 177).

Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıkların okul açabilmeleriyle ilgili ilk yasal düzenleme ise 1869 yılındaki Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle getirilmiştir. Bu nizamnamenin 129. maddesinde özel okullara dair tanım yapılarak bu okulların uyması gereken kurallar açıklanmıştır. Bağlı bulundukları yerler ifade edilerek okulların idaresinin ne şekilde olacağı izah edilmiştir. Bir okul açabilmek için Osmanlı Devleti'nin Maarif Nezaretinden izin alma koşulu vardır. Öğretmenlerin, okullarda okutulacak ders kitaplarının ve uyulacak ders programlarının Osmanlı idarecilerinin onayından geçmesi şartı getirilmiştir. (Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nabi, 1338: 493). Bu nizamnamenin verdiği yetki dâhilinde gayrimüslim çocuklar mensubu oldukları cemaatin açtıkları okullarda eğitim alabileceklerdir. Her 500 haneli kasabada müslim ve gayrimüslimler için ayrı rüştiyeler inşa edilebilecektir. Rüştiyeleri bitiren öğrenciler bin haneden fazla nüfusa sahip kazalarda açılacak idadilerde öğrenim görebileceklerdir. Her vilayet merkezinde açılacak olan Sultaniye mekteplerinde de eğitimlerine devam edebileceklerdir (Bozkurt, 1989: 161). Gayrimüslimlerin eğitime ilişkin hükümler 1876 yılında ilan edilen Kanunuesaside de yer almıştır. Kanunuesasinin 15. maddesine göre eğitim serbesttir. Belirli kanunlara bağlı olmak kaydıyla her Osmanlı tebaasının genel ve özel eğitim alabilme olanağı bulunmaktadır. 16. maddeye göre tüm okullar devletin denetimindedir. Farklı inançlara mensup milletlerin vatandaşlarının kendi inançlarına ilişkin meselelere ait eğitim usullerine engel olunmayacağına hükmedilmiştir (Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, 2023: 31). Anlaşılacağı üzere farklı dönemlerde alınan hem müslim hem de gayrimüslimleri ilgilendiren kararlarla eğitimin bir nizam içerisinde sürdürülmesi hedeflenmiştir.

Türk tarih yazımında Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin eğitime dair çalışmalar Bulgarlara nispeten Ermeniler ve Rumlar odaklıdır. Bu yüzden bu çalışma Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kayda değer bir gayrimüslim nüfusu temsil eden Bulgarların eğitimi hakkındadır. Bu çalışmanın konusunu ihtiva edip 1895-1896 eğitim ve öğretim yılı Selanik, Manastır, Kosova, Edirne ve İstanbul vilayetlerini ilgilendiren veri kümesi,

Eksarhlık vasıtasıyla Bulgarların okullaşma sürecinin söz konusu bölgelerdeki gelişimi hakkında araştırmacılara fikir verecektir. Bu makalede ilk olarak çalışmanın ana kaynaklarından biri olan *Novini* gazetesi hakkında kısa bir bilgilendirme yapılacaktır. Ardından Bulgar Eksarhlığının eğitim konusundaki görevi ve misyonundan bahsedilecektir. Daha sonra Bulgar Eksarhlığının yetki ve idaresi altında bulunup 1895-1896 eğitim ve öğretim yılına ait Makedonya (*Vilâyat-ı Selâse*), Edirne ve İstanbul Vilayeti özelindeki Bulgar okul, öğrenci ve öğretmenlerine ait veriler sunulacaktır. Her bir vilayete ait verilerinin sunulmasının akabinde genel bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca bu çalışmada genel hatlarıyla 1893-1894 ve 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki sayısal bilgilere yer verilip karşılaştırma yapılarak nicelik bakımından Bulgarlar açısından okullaşmanın devamlı olarak gelişim kaydettiği gösterilmeye çalışılacaktır. Yapılan değerlendirmelerde verilen tüm oranların yaklaşık oranlar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Son olaraksa Bulgar okullarının Bulgar milliyetçiliğindeki rolünden, Bulgar milliyetçiliğini dinamik tutabilmek adına yapılan çalışmalar ve etkinliklerden kısaca söz edilecektir.

Bu çalışmanın iki temel kaynağı vardır. Biri Bulgar Eksarhlığının sözcüsü niteliğindeki *Novini* gazetesidir. Diğeri ise *Novini*'deki verilere destekleyici mahiyette olması amacıyla Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgar okulları hakkında Bulgar İstatistik Kurumunun hazırlayıp bastığı çalışmalardır. Böylece kaynaklar arasındaki sehven veya değil, küçük de olsa bir veri sapmasını görmek mümkün olacaktır. Bununla birlikte söz konusu verilerin İstanbul merkezli bir Bulgarca gazetede yayımlanması dönem itibarıyla Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında artan ve yoğunlaşan milliyetçiliğe basın yoluyla Bulgarlar lehine destek verme gayesi taşıdığı açıktır. İlgili veriler 11 Mart 1870 tarihinde kurulmasına karar verilen Bulgar Eksarhlığının tesisinin 25. yılına tesadüf etmektedir. Çeyrek asrı tamamlayan ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bu dinî kurumun gözetim ve denetiminde bulunan Bulgar okullarının geçen 25 yılın sonundaki yayılımı hem *Novini* gazetesi hem de Bulgar İstatistik Kurumu aracılığıyla kamuoyunun dikkatine sunulmuştur.

1. *Novini* Gazetesinin Önemi

İstanbul, 1878 yılı öncesi Bulgar süreli yayıncılığı için en önemli merkezlerden biridir. Yayımlanan gazete ve dergiler Bulgar toplumunu yönlendirme konusunda etkili birer araçtır (Mevsim, 2020: 240-241). 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'yla Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasına karar verilmesiyle Bulgarlar açısından İstanbul'un süreli yayıncılık konusundaki öneminin giderek azaldığı söylenebilir. Bu tarihten sonra Bulgarların siyasi, iktisadi, sosyal, dinî, askerî vb. haklarını savunan gazeteler, başta Sofya ve Filibe merkezli olmak üzere Bulgaristan Prensliği ve Şarki Rumeli Vilayeti sınırları dâhilinde yayımlanmıştır. 1878 yılı sonrası İstanbul üzerinden Bulgarların haklarını gözeticek gazete *Novini* olacaktır.

Sultan II. Abdülhamid'in 10 Eylül 1890 tarihli iradesi (BOA, İ.DH: 1193/93331, 2) neticesinde 27 Eylül 1890 tarihinde yayın hayatına başlayan *Novini*, 1878 yılı sonrası İstanbul'daki ilk Bulgarca gazetedir (*Novini*, 1890: 1). Bunun yanında belki de daha

önemlisi Osmanlı Devleti'nin bir dinî kurumu hüviyetindeki Bulgar Eksarhlığının yayın organıdır (BOA, İ.MTZ.04: 16/1012). Gazetenin yayın politikasının merkezinde din ve eğitim temelli yazıların paylaşılması ve haberlerin yapılması vardır. Bu açıdan Eksarhlığın gözetimindeki Bulgar okul, öğrenci ve öğretmenlere özel olarak dikkat çevrilmiştir. Bulgar okulları hakkında haberler yapılarak durumlarının iyileştirilmesi ve güçlendirilmesi adına tavsiye ve önerilerde bulunulmuştur. Öğretmen ve öğrencilerin gelişimi konusunda makaleler yazılmıştır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan ve öne çıkan bazı Bulgar okulları tanıtılmıştır. Keza aynı şekilde sayısal veriler sunulularak Bulgarların okullaşma seviyesi gösterilmeye çalışılmıştır. Aslında tüm bu yayımların gazetenin ulaştığı en ücra kasaba ve köydeki ahali üzerinde bir etki yapmaması mümkün gözükmemektedir. Bu da *Novini* aracılığıyla eğitim üzerinden açık bir propagandadır (Hasanoğlu, 2024: 165-169).

2. Bulgar Eksarhlığının Eğitim Konusundaki Misyon ve Görevi

Bulgar Eksarhlığının kurulmasına daha evvel değinildiği gibi Sultan Abdülaziz'in 11 Mart 1870 tarihli padişah fermanıyla karar verilmiştir. Bu müessese Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde yaşayan Bulgarları temsil eden en yüksek düzeydeki dinî kurum niteliğindedir. Bulgar Eksarhlığı İstanbul merkezli olması hasebiyle Osmanlı Devleti'ne bağlı bir kurumdur. Bulgar eksarhı da bu kurumun başındaki en yetkili kişidir. Bu din adamı tarafından padişah fermanının tayin ettiği sınırlar doğrultusunda ve şartlar çerçevesinde hareket edilmiştir (Koyuncu, 1998: 98-100; Güllü, 2018: 353-355). Bulgar Eksarhlığı, özellikle 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması sonrası Bulgar milliyetçiliğinin hareket çizgisini tayin eden iki akımdan biri olan evrimci akımın -diğeri devrimci akımdır- temsilcisidir. Zira Doğu Krizinin (1875-1878) yaşandığı dönemde Bulgar okullarının kapatılması evrimci akımın benimsenmesini gerektirmiştir (Adanır, 1996: 110). Burada hemen belirtmek gerekir ki, çeşitli yıllar arasında farklı şehir ve köylerdeki Bulgar okullarında eğitim alan ya da öğretmenlik yapan bazı kişiler bir süre sonra devrimci akıma yön verip dönemin siyasetini etkilemişlerdir. Boris Sarafov¹, Görçe

¹ Boris Sarafov (1872-1907). Nevreko bölgesinde bulunan Libyahova köyünde doğmuştur. 1890 yılında Selanik Bulgar Erkek Lisesinden mezun olmuştur. Üç yıl sonra Sofya'daki askeri okulu bitirmiştir. 1895-96 yılları arasında Petersburg'daki Rus Genelkurmay Akademisinde eğitim görmüştür. 1895'te Menlik'e saldıran bir çetenin başında Makedonya Komitesinin Çeteci Olayına iştirak etmiştir. Gizli subay cemiyetlerinin (Bulgar Kurtuluş Cemiyetleri) kurulması fikrini verenlerden biridir. Aynı zamanda bu cemiyetlerin kurucularındandır (1897-1899). 1899'dan 1901 yılına kadar Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin (VMOK) başkanıdır. Bu zaman aralığında Bulgaristan Prensliği'ndeki faal yardımcılarla nişancı takımlarını oluşturmuştur. Nişancı takımlarının kurulma amacı Bulgaristan'daki Makedonya ve Edirne-Trakya'dan olan göçmenleri Sırbistan, Romanya veya Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleye ya da olası bir ayaklanmaya yönelik eğitmektir. Bulgaristan'ın farklı yerleşim yerlerinde yeni Makedonya Edirne-Trakya cemiyetleri tesis etmiştir. Makedonya'da faaliyet yürüten İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü'ne (VMORO) para, silah ve mühimmat temin etmiştir. 1901 yılından itibaren VMORO'nun saflarına geçmiştir. 1903 yılının ilk aylarda bir çete ile Makedonya'ya geçmiştir. VMORO'nun Manastır İhtilal Sancağının Smilevo Kongresi'ne (Nisan 1903) katılmıştır. Kongrede Manastır İhtilal Sancağındaki ayaklanmanın başkurmayının bir üyesi seçilmiştir. Osmanlı kuvvetleriyle çatışmıştır. Osmanlı kuvvetlerince İinden-Preobrajenie Ayaklanmasının (1903) bastırılmasından sonra VMORO ciddi bir ideolojik ve örgüt krizine girmiştir. Çeşitli gruplar arasındaki farklılık ve tezatlıklar, örgütün yapısının parçalanmasına yol açacak geri dönüşümlere girilmesine sebep olmuştur. Örgüt

Petrov², Gotse Delçev³, Dame Gruev⁴, İvan Garvanov⁵, Vasil Kınçov⁶, Pere Toşev⁷ bu kişilerden öne çıkanlar arasındadır.

içindeki hizipleşmeden dolayı 28/29 Kasım 1907'de öldürülmüştür (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 21-24).

² Görçe Petrov (1865-1921). Pirlpe bölgesindeki Varoş köyünde doğmuştur. İlk olarak Selanik Bulgar Erkek Lisesinde öğrenim görmüştür. Ardından eğitimine Filibe'de devam etmiştir. 1885 yılından 1887 yılına kadar İştîp'te öğretmenlik yapmıştır. 1888-89 eğitim yılında öğretmen olarak Üsküp'e tayin edilmiş ve burada üç yıl çalışmıştır. Görçe Petrov'un Lyubomir Miletic'e söylediğine göre Üsküp'te öğretmenlik yaptığı sırada kendisini tamamıyla “*her açıdan; coğrafya, folklor (şarkılar, bilmeceler ve sair)*”, Üsküp Sancağı hakkındaki çalışmalara adanmıştır. Bizzat sancağı gezerek öğrenciler, öğretmenler ve tanıdıkları vasıtasıyla bilgiler toplamıştır. Görçe Petrov, 1891-92 eğitim yılında Manastır'daki Eksarhlığın okuluna geçmiştir. Burada Üsküp Sancağı hakkında toplanan bilgileri yeniden işleyerek araştırmalarına Manastır bölgesini de dâhil etmiştir. Petrov'a bu görev Bulgaristan Prensliği Harbiye Müdürlüğü tarafından verilmiştir. Osmanlı Devleti ile muhtemel bir savaş durumunda Bulgaristan Genelkurmayının bilgi ihtiyacını karşılamak için Makedonya'nın nüfusunu, yerleşim yerlerini, yollarını, dağlarını, nehirlerini, göllerini, iklimini, geleneklerini ve sair araştırmıştır. Onun, Üsküp ve Manastır bölgeleriyle ilgili yaptığı çalışmalar yaklaşık 750 sayfalık bir külliyatta toplanmıştır. “Materiali po Proučvaneto na Makedoniya [Makedonya Araştırmaları Üzerine Materyaller]” adını taşıyan bu eser, Bulgar Genelkurmayı tarafından 1896 yılında basılmıştır. Görçe Petrov, Mart 1895'te Selanik Bulgar Erkek Lisesine öğretmen olarak tayin edilmiştir. Aynı yılda da VMORO'nun Merkez Komitesi'ne üye olmuştur. Gotse Delçev ile birlikte VMORO'nun 1896 yılındaki ilk genel kongresinin kararıyla örgütün Sofya'daki yurt dışı temsilcisi olarak belirlenmiştir. Sofya'ya 1897 yılının Mart ayında gelmiş ve görevini 1901 yılına kadar sürdürmüştür. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması sırasında çete voyvodasıdır. 1905-1907 yılları arasında yeniden VMORO'nun Bulgaristan'daki yurt dışı temsilcisidir (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 28-30).

³ Gotse Delçev (1872-1903). Kalkış doğumludur. Selanik Bulgar Erkek Lisesinde eğitim görmüştür. 1891 yılında liseyi bırakmış ve Sofya'daki askeri okula kaydolmuştur. Birinci subay rütbesine terfi ettirilmeden evvel sosyalist fikirlere olan yakınlığı sebebiyle okuldan atılmıştır. 1894 yılının sonbaharında İştîp'te öğretmen olmuştur. Burada Dame Gruev başöğretmenidir. Aynı zamanda Dame Gruev, Gotse Delçev'i VMORO'nun saflarına çekmiştir. Delçev, Makedonya'nın birçok yerine edebî metinler, malzeme, kuryeler ve silahların taşınması için Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti sınırı boyunca ilk kanalları ve lojistik noktalarını tesis etmiştir. VMORO'nun Selanik Kongresi'nde (1896) örgütün tüzük ve nizamnamelerinin hazırlanmasında katkıda bulunmuştur. VMORO'nun çete örgütünü kurmuş (1898-99), örgüte liderlik etmiş ve organizatörlük yapmıştır. 1896 yılının sonunda Görçe Petrov ile Sofya'daki (1901'e kadar) VMORO'nun yurt dışı temsilcisi olarak belirlenmiştir. Delçev'in girişimiyle Edirne-Trakya'da ihtilal komitelerinin kurulmasına başlanmıştır. 4 Mayıs 1903 tarihinde Serez bölgesindeki Banitsa köyü yakınlarında Osmanlı kuvvetleriyle girdiği bir çatışmada ölmüştür (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 49).

⁴ Dame Gruev (1871-1906). Manastır bölgesinde bulunan Smilevo köyünde doğmuştur. Sırasıyla Smilevo'da, Manastır'da ve Selanik Bulgar Erkek Lisesinde eğitim görmüştür. Ardından liseyi Belgrad'da bitirmiştir. Aynı şehirde üniversite eğitimini sürdürmüştür. Buradan Sofya'ya taşınarak yüksek öğrenimine devam etmiştir. 15 Mart 1891 tarihinde Maliye Müdürü Hristo Belçev suikastıyla bağlantılı olduğu şüphesiyle yüksekokuldan (günümüzde Sofya “St. Kliment Ohridski” Üniversitesi) atılmıştır. 1891 yazında Manastır'a yerleşmiştir. Manastır'da başarısız ihtilal grubu kurma teşebbüsünden sonra Smilevo'ya dönerek bir yıl öğretmenlik yapmıştır. 1892/93 eğitim yılında Pirlpe'de öğretmenidir. 23 Ekim 1893 tarihinde Makedonya'da gayrimeşru bir ihtilal örgütünün kurulması görüşmelerinde yer almıştır. 1894 başında da Makedonya İhtilal Örgütü'nün temelleri atılmıştır. Gruev, Merkez Makedonya İhtilal Komitesi tarafından sekreter ve sandık emini seçilmiştir. Hristo Silyanov'a göre Gruev, “*ilk Merkez Komitesi'nin ilham kaynağı ve gerçek lideridir*”. 1894 yazında, birçok şehri gezmeye girişmiştir. Gezdiği şehirlerde gayrimeşru ihtilal komiteleri kurmuştur. İştîp, Negotin, Kavadar, Pirlpe, Manastır, Resne, Ohri'ye gitmiştir. Gittiği hemen hemen her yerde de komiteler kurmuştur. Dame Gruev'in gizli ağı genişletme faaliyetlerindeki önemli dönüm noktalarından biri 1894-95 eğitim yılında İştîp'teki öğretmenliği dönemidir. Gruev'in bu şehre gitmesi tesadüf olarak görülmemelidir. Çünkü İştîp, Bulgaristan Prensliği ve Makedonya arasındaki ana bağlantı noktasıdır. Daha sonra VMORO'nun hem İştîp hem de çevre köylerden farklı yönlerde önemli kanalları tesis edilmiştir. Dame Gruev, 1895-96 ve 1896-97 eğitim yıllarında Eksarhlık tarafından Selanik bölgesindeki Eksarhlığın köy okullarının müfettişi olarak atanmıştır. 1899 sonbaharında Bulgar Eksarhlığı tarafından Manastır Lisesine öğretmen olarak tayin edilmiştir. Manastır'daki Sancak

Osmanlı idari sistemi içerisinde *Vilâyet-i Selâse* şeklinde adlandırılan ve Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinden oluşan Makedonya ile Edirne ve İstanbul Vilayeti özelinde Bulgar Eksarhlığının benimsediği iki ana politikası vardır. Bunlardan ilki hâliyle dindir. İkincisiyse eğitim yoluyla Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Bulgar okullarının varlığını sürdürmesini ve geliştirmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda Doğu Krizinin (1875-1878) yaşandığı dönemde kapatılan Bulgar okullarının yeniden açılması adına ciddi bir uğraş verilmiştir (Köseoğlu, 2022: 218). Öte yandan Bulgar tarihçi Zina Markova'ya göre bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında yoğunlaşan Sırp ve Yunan milliyetçiliğine yönelik Bulgar mevcudiyetinin muhafazası için en güvenilir yol eğitimidir (Markova, 2008: 544). Eksarhlığın kurulması sürecinde ve sonrasında özellikle Rum Patrikhanesiyle yaşanan sorunlar ve bu sorunların genel siyasete sirayet etmesi, eğitimin önemini daha değerli hâle getirmiştir. Patrikhane tarafından Bulgar Eksarhlığının Osmanlı Avrupası'ndaki okullaşmasını engelleyebilmek

İhtilal Komitesi'nin başına geçmiştir. 6 Ağustos 1900 tarihinde örgüt tarafından talep edilen paraları vermeyi reddeden Manastır'daki Bulgar kilisesinin rahibinin öldürülmesiyle ilgili olarak Osmanlı yetkililerince tutuklanmıştır. Mayıs 1902'de Manastır hapishanesinden Bodrum Kalesi'ne sürgün edilmiştir. 1903 yılının baharında affedilmiştir. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması hazırlıklarında bulunmuştur. 23 Aralık 1906 tarihinde Osmanlı kuvvetleriyle girdiği bir çatışmada ölmüştür (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 15-17).

⁵ İvan Garvanov (1869-1907). Eski Zağra'da doğmuştur. Yüksekokulun (günümüzde Sofya "St. Kliment Ohridski" Üniversitesi) fizik-matematik bölümünden mezun olmuştur (1892). 1893-1894 yılında Viyana Üniversitesi'nde fizik alanında uzmanlaşmış ve aynı üniversitede doktorasını savunmuştur. Garvanov, takip eden on yılda -1894'ten 1903'e kadar- Selanik Bulgar Erkek Lisesinde öğretmendir. Bulgar Gizli İhtilal Cemiyeti'nin (1897) kurucularından biridir ve cemiyetin başkanıdır. Cemiyetin dağılmasından sonra ise VMORO saflarına katılmıştır. 1900 yılında Selanik Sancak Komitesi'nin üyesi seçilmiştir. 1901 yılının başında Osmanlı yetkilileri tarafından VMORO'nun liderlerinin tutuklanmasının ardından Merkez Komitesi'nin başına geçmiştir. 1903 yılının başlarında Garvanov'un liderliğinde VMORO'nun Selanik Kongresi tertip edilmiş ve ayaklanma (İlinden-Preobrajenie) kararı alınmıştır. Selanik Suikastlarından sonra tutuklanmıştır (1903). 4 Eylül 1903 tarihinde yargılanarak sürgüne gönderilmiştir. 1904 yılının Nisan ayında affedilmiştir. Örgüt içindeki hizipleşmeden dolayı 28/29 Kasım 1907'de öldürülmüştür (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 18-21).

⁶ Vasil Kınçov (1862-1902). Tarihçi, etnograf, öğretmendir. Kharkov'da kimya (1885), Münih Teknik Üniversitesinde (1886-1887) ve Stuttgart'ta (1887-1888) kimya teknolojisi eğitimi almıştır. Selanik Bulgar Erkek Lisesinde öğretmenlik yapmıştır (1888-1891). Aynı lisede müdürlük de icra etmiştir (1892-1893). 1891-92'de Serez'deki Bulgar okulunun müdürüdür. Eksarhlığa bağlı Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgar okullarının başmüfettişidir (1893-1897) (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 70).

⁷ Pere Toşev (1865-1912). Pirlepe'de doğmuştur. 1882 yılından itibaren Selanik Bulgar Erkek Lisesinde eğitim görmüştür. Öğrenci ayaklanmasına katılmasından sonra 1884 yılında okuldan atılmıştır. Aynı yıl Filibe'ye yerleşmiş ve burada bir lisede 6. sınıfı bitirmiştir. Makedonya ve Edirne bölgesinin Osmanlı Devleti'nden koparılması hedefini benimseyen Bulgar Gizli Merkez İhtilal Komitesi'nin bir kolunu Stanimaka'da (Asenovgad) oluşturmuştur. Sırp-Bulgar Savaşı'nda (1885) Kosta Panitsa'nın "Makedonya Haramileri" bölümünde gönüllü olarak yer almıştır. 1892 yılından itibaren Pirlepe bölgesindeki Bulgar okulunda öğretmenlik yapmıştır. Pirlepe'de VMORO'nun ilk ihtilal komitesinin kurucusudur. Manastır ve Üsküp'te öğretmenlikler yapmıştır. "*Na Orijie! [Silah Başına!]*" adlı gazetenin yayımlanmasında katkıda bulunmuştur. 1896 yılından itibaren Selanik'e yerleşerek burada öğretmenlik ve daha sonra da okul müfettişliği yapmıştır. 1898 yılında VMORO'nun Merkez Komitesi'ne katılmıştır. 1901 yılında Selanik Olayından sonra tutuklanmış ve ardından Bodrum Kalesi'ne sürgün edilmiştir. Fakat 1902 yılında affedilmiştir. 1903 yılında Smilevo Kongresi'ne katılmış ve genel bir kitlesel ayaklanmaya karşı olduğunu dile getirmiştir. Pere Toşev, merkez kurmayda yer almayı reddetse de İlinden-Preobrajenie Ayaklanması zamanında Mariova ihtilal bölgesine önderlik yapmıştır (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 42-43).

adına girişimler olmuştur (Markova, 2008: 514). Bu açıdan Bulgar Eksarhlığı, eğitim-okullaşma siyaseti doğrultusunda Makedonya ve Edirne-Trakya'daki en ücra kasaba ve köyde dahi okul açılması için çalışmıştır. Bu aslında benimsenen politika çerçevesinde oldukça önemlidir. Bunun dışında Eksarhlığın diğer vazifesi ise eğitim ve öğretimin idaresini sağlayıp organizasyonu yaparak her anlamda okullaşma seviyesini yükseltmektir (Markova, 2008: 544-546).

Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Bulgarların eğitimi Bulgar Eksarhlığının yetki ve sorumluluğu dâhilindedir. Bu eğitim genel itibarıyla ilkokul, sınıflı okul, ruhani, lise, pedagojik, mesleki şeklindeki okul statülerinde icra edilmektedir. Bu okullardan başka pazar okulu, tatil okulu ve akşam okulu gibi diğer eğitim formatları dahi vardır. İlâveten *çitalişte* adındaki okuma evleri, halka açık okumalar ve kültür/eğitim topluluklarının etkinlikleri de mevcuttur. Bulgar Eksarhlığına bağlı bulunan ve 500 hanenin üzerindeki her köy ve kasabada birer ilkokul faaliyet göstermiştir.

Bulgar Eksarhlığının eğitim konusundaki faaliyetlerini “Okul Departmanı” üstlenmektedir. Bu aynı zamanda yerel organların işlevini ve sorumluluğunu arttırmaktadır. Bu işlevi ve sorumluluğu Eksarhlığın onayıyla görevlendirilen başkan ve başöğretmenler vasıtasıyla Bulgar cemaatleri yerine getirmektedir. Bu cemaatlerin oluşturdukları eğitim komisyonları, Bulgar okullarının durumunu, öğrenci ve öğretmenlerin ihtiyaçlarını gözetmektedir (Markova, 2008: 546-547). Aynı şekilde Eksarhlığın eğitim konusundaki kontrol mekanizmasının işleyebilmesi adına 1883 yılı içerisinde okul temsilciliği/vesayeti namıyla bir kurum tesis edilmiştir. Bu kurumun okul açılmasıyla ilgilenme, materyal temin etme, öğretmen tayini, ders programı düzenleme, bütçe hazırlama gibi görevleri vardır (Hacısalıhoğlu, 2015: 148-149). Okul temsilciliği/vesayeti Bulgaristan Prenslığı'nın Dışişleri Müdürlüğü'nün girişimleri ve desteğiyle Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgar eğitimini ve Bulgarların genel millî meselelerini yönetmek için tesis edilmiştir. Aslında okullaşma sürecinin idari anlamda takip edilmesi ve bu konu üzerine oldukça ciddi bir şekilde eğilim gösterilmesi nihai anlamda eğitim bakımından ilerlemeyi kaçınılmaz kılmıştır. Bulgaristan Prenslığı hükûmetlerinin siyasi ve maddi yardımları da bu ilerlemede önemli olmuştur. Böylece Makedonya ve Edirne-Trakya'da geniş bir yayılım alanı bulunarak her yerde okullar açılabilmiştir (Petrov ve Temelski, 2003: 118-123).

1882-1883 eğitim ve öğretim yılından 1892-1893 eğitim ve öğretim yılına kadar geçen on yıllık süreçte her sene yükselmek kaydıyla hem okul hem öğrenci ve öğretmen sayısında ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Örneğin 1882-1883 eğitim ve öğretim yılında Makedonya ve Edirne-Trakya'daki toplam Bulgar okulu sayısı 237'dir. 1892-1893 eğitim ve öğretim yılına gelindiğinde bu sayı 671 olmuştur. Aynı şekilde 1882-1883 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar öğrenci sayısı 16.063, öğretmen sayısı 351'dir. Buna karşın 1892-1893 eğitim ve öğretim yılındaki öğrenci sayısı 32.423, öğretmen sayısı ise 932'dir (Markova, 2008: 552). Okullaşma anlamında her geçen sene Makedonya ve Edirne-Trakya'daki bu gelişim ve ilerleme 1893 yılından sonra da devam etmiştir. Bunu gelecek bölümlerdeki verilerde görmek mümkün olacaktır.

Tablo 1. 1882-1883 Eğitim ve Öğretim Yılı ile 1892-1893 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısını Gösterir Tablo (Markova, 2008: 552)

Eğitim ve Öğretim Yılı	Toplam Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1882-1883	237	351	16.603
1883-1884	322	494	20.498
1886-1887	476	675	23.741
1887-1888	485	686	24.659
1890-1891	593	793	27.252
1891-1892	647	860	31.275
1892-1893	671	932	32.423

3. 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı İçerisinde *Vilâyet-i Selâse*, Edirne ve İstanbul Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Bulgar Eksarhlığının eğitim politikası sadece dinî değil aynı zamanda etnik temelli bir millî kimliğin inşa edilmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu politika aracılığıyla Bulgarlar arasında ortak dil, kültür ve tarih bilinci oluşturulmuş ve benimsenen bu politika Bulgar millî hareketinin “mihenik taşlarından” birine dönüşmüştür. Gerçekleştirilen eğitimsel faaliyetlerin sonucunda Selanik, Manastır, Kosova, Edirne ve İstanbul vilayetlerinde Bulgarların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde açılan okulların sayısı her sene giderek çoğalmış, Bulgar çocuklarının açılan bu okullara yönelik ilgisi her yıl artmıştır. Öğrencilere özellikle tarih ve edebiyat dersleri aracılığıyla Bulgar kimliği kazandırılmaya çalışılmıştır. Dinî değerlerin korunması amacıyla Ortodoks Hristiyanlığı temel alarak ahlaki eğitim verilmesi hedeflenmiştir. Öğrencilerin fen bilimleri ve yabancı dillerle çağdaş dünyaya açılması kolaylaştırılmıştır. Fransızca ve Almanca gibi Batı dilleri öğretilerek Avrupa ile entelektüel bir bağlantı kurmaları için uğraş verilmiştir. Bu açıdan Bulgar Eksarhlığının aşağıda verileri sunulacak vilayetlerdeki eğitim faaliyetleri yalnızca pedagojik bir misyon olarak görülmemelidir. Öyle ki eğitim faaliyetlerinin etnopolitik boyutları olup buna dair izler taşıdığı söylenebilir.

3.1. Selanik Vilayeti

Selanik Vilayeti, Bulgar Eksarhlığının benimsediği siyaseti geniş tabana yayabilmesi açısından kilit bölgelerden biridir. Selanik de döneminin önemli kozmopolit şehirlerinin başında gelmektedir. Bulgar Eksarhlığı, eğitim politikasını bu vilayet genelinde hayli dikkatli ve itinalı bir şekilde yürütmeye gayret göstermiştir. Bunun neticesinde Selanik Vilayeti dâhilinde faaliyet yürüten Bulgar okulları, vilayetteki Bulgar ailelerinin

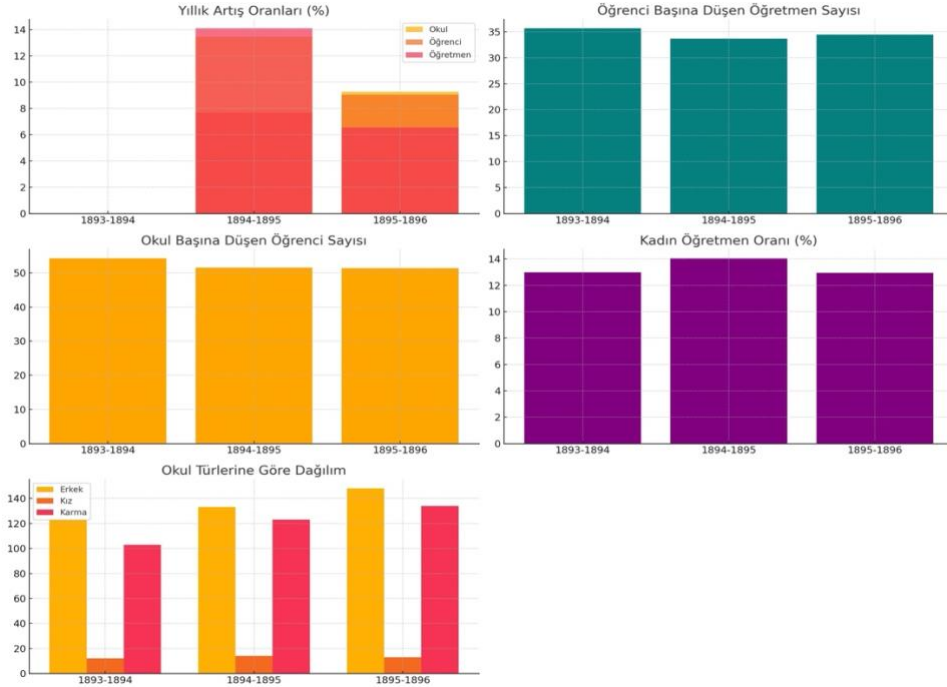
çocuklarına ulusal bilinç kazandırmakla kalmamış, aydın bir Bulgar sınıfının yetişmesine katkı sağlamışlardır. İncelendiğinde Selanik Vilayetinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında toplam 238 Bulgar okulu vardır. Bunlardan 123'ü erkek, 12'si kız ve 103'ü karmadır. Bu okullardaki öğrenci sayısı 12.906'dır. Bunlardan 10.524'ü erkek, 2.382'si kızdır. Bu okullarda 315 erkek ve 47 kadın olmak üzere toplam 362 öğretmen görev yapmıştır.⁸

1894-1895 eğitim ve öğretim yılında toplam Bulgar okulu sayısı 270'e yükselmiştir. Bu okullardan 133'ü erkek, 14'ü kız ve 123'ü karmadır. Okullardaki yekûn öğrenci mevcudiyeti 13.899'dur. Bunlardan 11.133'ü erkek, 2.766'sı kızdır. Bu okullarda 355 erkek ve 58 kadın olmak üzere toplam 413 öğretmen görev yapmıştır (*Novini*, 4 Yuliy 1897: 2; *Statistika na Bılgarskite Uçılıştı*, 1896: 14-35).

Selanik Vilayetinde Bulgar Eksarhlığının 25. kuruluş yılına denk gelen 1895-1896 eğitim ve öğretim yılı içerisinde ise 295 Bulgar okulu vardır. Bunlardan 148'i erkek, 13'ü kız ve 134'ü karma okuldur. Okullardaki toplam öğrenci mevcudiyeti 15.155'tir. Bunlardan 12.159'u erkek, 2.996'sı kızdır. Bu okullarda 383 erkek ve 57 kadın olmak üzere 440 öğretmen görev yapmıştır (*Novini*, 1 Yuliy 1897: 1-2; *Novini*, 4 Yuliy 1897: 2).

⁸ (*Novini*, 4 Yuliy 1897: 2); 1893-1894 eğitim ve öğretim yılıyla alakalı yayımlanan istatistiki verilerdeki toplam okul sayısı 248'dir. Bunlardan 120'si erkek, 14'ü kız ve 114'ü karmadır (*Statistika na Bılgarskite Uçılıştı*, 1895: 4-18, 55-60). Ayrıca 1893-1894 eğitim ve öğretim yılının başında Bulgar ilkokullarındaki toplam erkek öğrenci sayısı sehven 9.597 şeklinde yazılmıştır. İstatistikler incelendiğinde bu sayının 9.897 olduğu görülmektedir. Bu yanlışlık toplam öğrenci sayısının da yanlış olarak neşredilmesine sebebiyet vermiştir. 1893-1894 eğitim ve öğretim yılının başında Bulgar ilkokullarındaki toplam öğrenci sayısı 12.158 olması gerekirken 11.858 şeklinde yazılmıştır (*Statistika na Bılgarskite Uçılıştı*, 1895: 50).

Grafik 1. 1893-1896 Yılları Arasında Selanik Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Yıllık Artış Oranlarını, Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısını, Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısını, Kadın Öğretmen Oranlarını ve Okul Türlerine Göre Dağılımını Gösterir Grafik

Grafik 1'e göre Selanik Vilayetinde 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki değişim incelendiğinde okul sayısında %13,45, öğretmen sayısında %14,09 ve öğrenci sayısında %7,69'luk bir artış göze çarpmaktadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise okul sayısı %9,26, öğretmen sayısı %6,54 ve öğrenci sayısı %9,04'lük bir artış yaşamıştır. Artış oranı düşmekle birlikte büyüme devam etmiştir. Bu da Bulgar Eksarhlığının eğitime yatırım yapmayı sürdürdüğünün bir göstergesidir.

1893-1894 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı 35,65'tir. Ertesi dönem bu sayı 33,65'tir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 34,44 olmuştur. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı artmış, lakin ertesi dönem bir miktar gerileme yaşanmıştır. Bu, öğretmen sayısındaki artışın öğrenci artışına kıyasla yavaşladığını göstermektedir. Buna rağmen her öğretmene 33-35 öğrencinin düşmesi nispeten kabul edilebilecek yoğunluk düzeyidir. Okul başına düşen öğrenci sayıları incelendiğinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bu sayı 54,23'tür. Ertesi dönem 51,48'e gerilemiştir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 51,37'dir. Öğrenci sayısı artmasına karşın okul başına düşen öğrenci sayısında azalma vardır. Bu da yeni okulların açılarak mevcut yoğunluğun dengelenmeye çalışıldığına işarettir. Aslında bu, eğitim kalitesine müspet manada yansıyabilecek bir gelişmedir.

Kadın öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine katılım oranına bakıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında %12,98'lik bir oran göze çarpmaktadır. Bu oran ertesi dönem %14,04

olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise %12,95'tir. Selanik Vilayetinde kadın öğretmen oranı %13 civarında dalgalanmaktadır. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında küçük bir artış yaşanmışsa da genel anlamdaki ilerleme kısıtlıdır. Bu oran kız öğrencilerin rol model olarak kadın öğretmenlere erişimlerinin sınırlı kalabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Son olarak okul türlerine göre dağılımda 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında Bulgar erkek okulu oranı %51,68'dir. Karma okul oranı 43,28'dir. Kız okullarının oranı ise %5,04'tür. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı %49,26'ya gerilemiştir. Karma okulların oranı ise %45,56'ya yükselmiştir. Kız okullarının oranı ise %5,19'dur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı yeniden artış göstererek %50,17 olmuştur. Karma okulların oranı %45,42'dir. Kız okullarının oranı gerileyerek %4,41'e düşmüştür. Erkek okulları yaklaşık olarak %50 seviyesinde sabit kalmıştır. Kız okullarının oranı hayli düşüktür ve artış eğilimi göstermemektedir. Karma okulların oranı ise %43-46 seviyesindedir ve belirgin bir şekilde karma okulların yaygın olduğu düşünülebilir. Bu aslında kız çocuklarının büyük oranda karma okullarda eğitim gördüğü anlamına gelebilir.

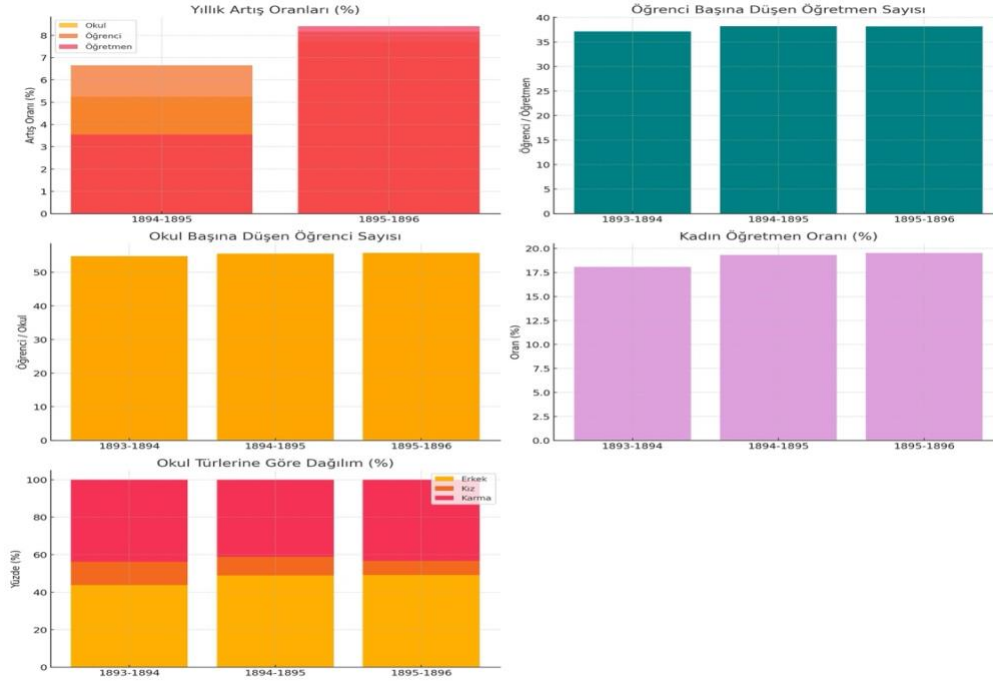
3.2. Manastır Vilayeti

19. yüzyıl sonlarında Bulgar milliyetçiliğinin en aktif merkezlerinden biri hüviyetindeki Manastır Vilayetinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okulu sayısı 210'dur. Bu okulların 92'si erkek, 26'sı kız ve 92'si karmadır. Okullardaki toplam öğrenci sayısı 11.507'dir. Bunlardan 8.557'si erkek, 2.950'si kızdır. Eğitim ve öğretim 254 erkek ve 56 kadın olmak üzere 310 öğretmen tarafından idare edilmiştir. (*Novini*, 20 Yuniy 1897: 1; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1895: 18-28, 44-46, 50-51, 60-63). 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okulu sayısı 221'e yükselmiştir. Bu okulların 108'i erkek, 22'si kız ve 91'i karmadır. Okullardaki öğrenci mevcudiyeti 12.272'dir. Bunlardan 9.225'i erkek, 3.047'si kızdır. Eğitim ve öğretim 259 erkek ve 62 kadın olmak üzere 321 öğretmen tarafından idare edilmiştir.⁹

Manastır Vilayetinde Bulgar Eksarhlığının 25. kuruluş yılına denk gelen 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 238 Bulgar okulu vardır. Bunlardan 117'si erkek, 18'i kız ve 103'ü karmadır. Okullardaki toplam öğrenci sayısı 13.274'tür. Bunlardan 9.950'si erkek, 3.324'ü kızdır. Eğitim ve öğretim 280 erkek ve 68 kadın olmak üzere 348 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 20 Yuniy 1897: 1).

⁹ 1894-1895 eğitim ve öğretim yılıyla ilgili yayımlanan istatistiki verilere göre toplam okul sayısı 207'dir. Bunlardan 103'ü erkek, 22'si kız ve 82'si karmadır. Eğitim yılının başındaki öğrenci mevcudiyeti 11.516'dır. Bunlardan 8.565'i erkek ve 2.951'i kızdır. Eğitim yılının sonundaki öğrenci mevcudiyeti ise 7.912'dir. Bunlardan 5.599'u erkek ve 2.313'ü kızdır. Eğitim ve öğretim 306 öğretmen tarafından idare edilmiştir. Bu öğretmenlerden 245'i erkek ve 61'i kadındır (*Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1896: 52-63).

Grafik 2. 1893-1896 Yılları Arasında Manastır Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Yıllık Artış Oranlarını, Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısını, Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısını, Kadın Öğretmen Oranlarını ve Okul Türlerine Göre Dağılımını Gösterir Grafik

Grafik 2'ye göre Manastır Vilayetinde 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki değişim incelendiğinde okul sayısında %5,2, öğretmen sayısında %3,5 ve öğrenci sayısında %6,6'lık bir artış göze çarpmaktadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise okul sayısı %7,7, öğretmen sayısı %8,4 ve öğrenci sayısı %8,2'lik bir artış göstermiştir. Bilhassa öğretmen artışı öğrenci artışını karşıladığından dolayı öğretmen/öğrenci oranı sabit kalmıştır.

1893-1894 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı 37,1'dir. Ertesi dönem bu sayı 38,2'dir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 38,1 olmuştur. Öğrenci başına düşen öğretmen sayısı hemen hemen sabit kalmakla birlikte ideal seviyenin üzerinde olduğu söylenebilir. Sınıf başına düşen öğrenci sayısının fazla olduğu ve öğretmenlerin yükünün yüksek olabileceğine işaret etmektedir. Okul başına düşen öğrenci sayılarına göz atıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bu sayı 54,8'dir. Ertesi dönem 55,5'tir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 55,8'dir. Öğrenci ve okul sayısındaki artış paralellik göstermişse de öğrencilerin okul başına dağılımı giderek daha yoğun hâle gelmiştir. Bu da sınıfların doluluk oranlarının arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Kadın öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine katılım oranına bakıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında %18,1'lik bir oran göze çarpmaktadır. Bu oran ertesi dönem %19,3 olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise %19,5'e yükselmiştir. Manastır Vilayetinde kadın öğretmenlerin oranı artış göstermiş olsa da her beş öğretmenden sadece bir tanesi kadındır. Bu, eğitimde kadınların rolünün artmaya başladığını göstermekle birlikte bunun sınırlı kaldığına işaret eder.

Son olarak okul türlerine göre dağılımda 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bir eşitlik söz konusudur. Erkek ve karma okulların oranı %43,8'dir. Kız okullarının oranı ise %12,4'tür. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı %48,9'a yükselmiştir. Karma okulların oranı ise %41,2'ye gerilemiştir. Kız okullarının oranı ise %10'dur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı yeniden artış göstererek %49,2 olmuştur. Karma okulların oranı %43,3'tür. Kız okullarının oranı gerileyerek %7,6'ya düşmüştür. Erkek okullarının oranı her dönem giderek artmışsa da kız okullarının oranı gerilemiştir. Karma okulların oranı ise büyük ölçüde sabit kalmıştır. Bu verilerden kızların eğitimine verilen önemin azaldığı ya da karma eğitim sistemine yönelim gösterildiği çıkarımında bulunulabilir.

3.3. Kosova Vilayeti

Kosova Vilayeti ve bilhassa Üsküp, Kumanova, Kalkandelen gibi şehirler Bulgar Eksarhlığının hem dinî hem de eğitim merkezlerinden biri durumundadır. Vilayet dâhilinde açılan okullar Bulgar tarihini, dilini ve edebiyatını ön planda tutan eğitimleriyle millî bilinci aşılama noktasında önemli olmuşlardır. İncelendiğinde Kosova Vilayetinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında toplam 116 Bulgar okulu vardır. Bunlardan 78'i erkek, 10'u kız ve 28'i karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci mevcudiyeti 5.854'tür. Bunlardan 4.633'ü erkek, 1.221'i kızdır. Eğitim ve öğretim 149 erkek ve 32 kadın olmak üzere 181 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 17 Yuniy 1897: 1; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1895: 28-35, 62-65). 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında toplam Bulgar okulu sayısı 138'e yükselmiştir. Bunlardan 86'sı erkek, 9'u kız ve 43'ü karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci mevcudiyeti 6.856'dır. Bunlardan 5.484'ü erkek, 1.372'si kızdır. Eğitim ve öğretim 182 erkek ve 37 kadın olmak üzere 219 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 17 Yuniy 1897: 1; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1896: 2-11).

Kosova Vilayetinde Bulgar Eksarhlığının 25. kuruluş yılına denk gelen 1895-1896 eğitim ve öğretim yılı içerisinde ise 72 erkek, 7 kız ve 70 karma olmak üzere 149 Bulgar okulu vardır. Bu okullarda öğrenim gören toplam öğrenci sayısı 7.667'dir. Bunlardan 5.744'ü erkek, 1.923'ü kızdır. Eğitim ve öğretim 196 erkek ve 48 kadın olmak üzere 244 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 17 Yuniy 1897: 1).

Grafik 3. 1893-1896 Yılları Arasında Kosova Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Yıllık Artış Oranlarını, Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısını, Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısını, Kadın Öğretmen Oranlarını ve Okul Türlerine Göre Dağılımını Gösterir Grafik

Grafik 3'e göre Kosova Vilayetinde 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki değişim incelendiğinde okul sayısında %18,97, öğretmen sayısında %20,99 ve öğrenci sayısında %17,11'lik bir artış göze çarpmaktadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise okul sayısı %7,97, öğretmen sayısı %11,42 ve öğrenci sayısı %11,82'lik bir artış göstermiştir. İlk dönemdeki tüm göstergeler %17-21 arasında olup yüksek artışlar yaşanmıştır. İkinci dönemde büyüme yavaşlamıştır, lakin göstergelerde yine de kayda değer oranlarda yükselişler devam etmiştir. Bu aslında eğitime olan yatırımın sürdüğünü göstermektedir.

1893-1894 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı 32,4'tür. Ertesi dönem bu sayı 31,3'tür. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 31,4 şeklindedir. Bu oran istikrarlı bir şekilde 31-32 seviyelerinde kalmıştır. Öğrenci sayısı arttıkça öğretmen sayısı da dengeli bir şekilde yükselmiştir. Bu durum eğitim kalitesinin korunması açısından oldukça değerlidir. Okul başına düşen öğrenci sayıları değerlendirmeye alındığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bu sayının 50,5 olduğu görülebilecektir. Ertesi dönem 49,7 olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 51,5'tir. Bu oranlara göre ortalama her okulda 50 öğrencinin bulunduğu söylenebilir. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında okul açılma hızı daha fazla olduğu için öğrenci yoğunluğu azalmıştır. Bir sonraki dönem öğrenci artışı okul artışından biraz fazla olduğundan dolayı oran yükselmiştir.

Kadın öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine katılım oranına bakıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında %17,7'lik bir oran dikkat çekmektedir. Bu oran ertesi dönem %16,9

olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise %19,7'dir. Kosova Vilayetinde kadın öğretmen oranı %16-20 arasında seyretmiştir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında kadın öğretmen oranı %20'ye yaklaşmıştır ve bu da kadınların eğitim faaliyetleri içerisinde daha fazla görünür olmaya başladıkları şeklinde yorumlanabilir.

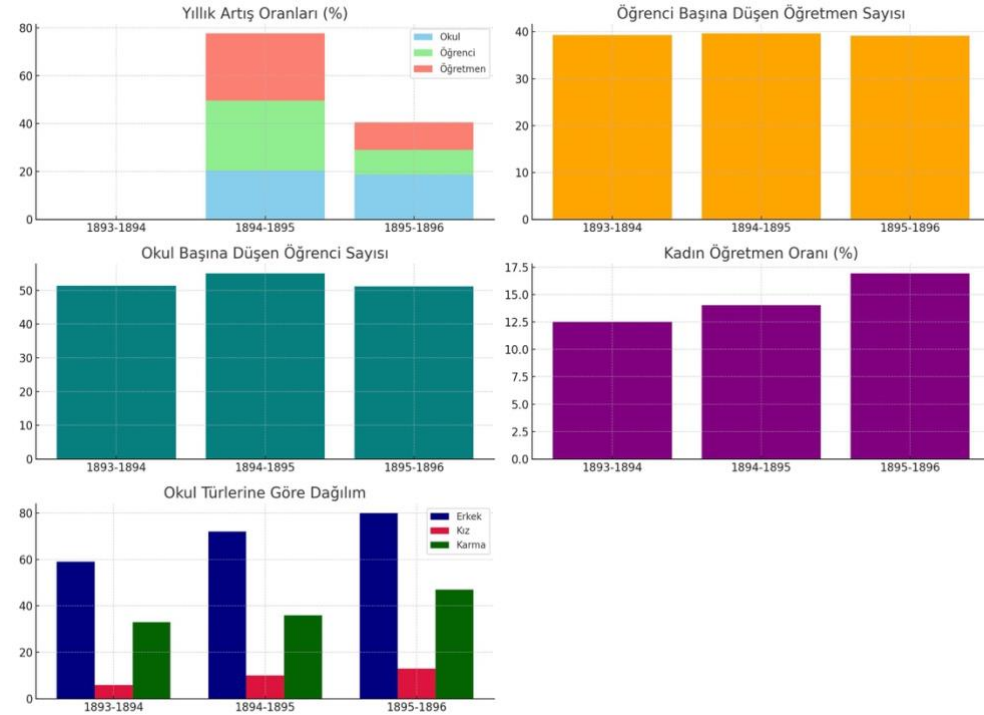
Son olarak okul türlerine göre dağılımda 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında Bulgar erkek okulu oranı %67,2'dir. Karma okul oranı 24,1'dir. Kız okullarının oranı ise %8,6'dır. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı %62,3'e gerilemiştir. Karma okulların oranı %31,2'ye yükselmiştir. Kız okullarının oranı ise %6,5'tir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı keskin bir düşüş göstererek %48,3 olmuştur. Karma okulların oranı %47'dir. Kız okullarının oranı %4,7'ye gerilemiştir. Erkek okulları başlarda baskın bir oranda seyrederken 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında sayıca azalma göstermiştir. Karma okullar üç yıl içerisinde yaklaşık olarak 2,5 katı artarak 28'den 70'e yükselmiştir. Bu gelişim karma eğitim modeline geçiş eğilimini açıkça yansıtmaktadır. Kız okullarının sayısı ise hayli düşüktür ve azalmaktadır. Bu durum kızlara mahsus eğitimin zayıf yapısına işaretir.

3.4. Edirne Vilayeti

Edirne Vilayeti, Bulgar Eksarhlığı için hem dinî hem de eğitimsel açıdan kritik bölgelerden bir diğeridir. Bu vilayetteki Bulgar okulları aracılığıyla Trakya'daki Bulgar köylüler arasında millî bilinç uyandırılmaya çalışılmıştır. İncelendiğinde Edirne Vilayetinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okulu sayısı 98'dir. Bu okulların 59'u erkek, 6'sı kız ve 33'ü karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 5.035'tir. Bunlardan 4.024'ü erkek, 1.011'i kızdır. Bu okullarda görev yapmış öğretmen sayısı 112 erkek ve 16 kadın öğretmen olmak üzere toplam 128'dir (*Novini*, 11 Yuliy 1897: 2). 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okulu sayısı 118'e yükselmiştir. Bu okulların 72'si erkek, 10'u kız ve 36'sı karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 6.501'dir. Bunlardan 5.211'i erkek, 1.290'ı kızdır. Bu okullarda görev yapmış öğretmen sayısı 141 erkek ve 23 kadın öğretmen olmak üzere toplam 164'tür (*Novini*, 11 Yuliy 1897: 2; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1896: 38-49).

Bulgar Eksarhlığının 25. kuruluş yılına denk gelen 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise Edirne Vilayetinde 140 Bulgar okulu faaliyet göstermektedir. Bunlardan 80'i erkek, 13'ü kız ve 47'si karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 7.170'tir. Bunlardan 5.605'i erkek, 1.565'i kızdır. Eğitim ve öğretim 152 erkek ve 31 kadın olmak üzere toplam 183 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 11 Yuliy 1897: 1-2).

Grafik 4. 1893-1896 Yılları Arasında Edirne Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Yıllık Artış Oranlarını, Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısını, Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısını, Kadın Öğretmen Oranlarını ve Okul Türlerine Göre Dağılımını Gösterir Grafik

Grafik 4'e göre Edirne Vilayetinde 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki değişim incelendiğinde okul sayısında %20,4, öğretmen sayısında %28,1 ve öğrenci sayısında %29,2'lik bir artış göze çarpmaktadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise okul sayısı %18,6, öğretmen sayısı %11,6 ve öğrenci sayısı %10,3'lük bir artış göstermiştir. Oranlara bakıldığında eğitim sisteminin düzenli bir şekilde gelişim kaydettiği anlaşılabılır.

1893-1894 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı 39,3'tür. Ertesi dönem bu sayı 39,6'dır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 39,2 olmuştur. Bu oran istikrarlı bir şekilde 39 seviyelerinde kalmıştır. Öğrenci başına düşen öğretmen sayısı oldukça stabildir. Öğretmen ihtiyacına göre uyum sağlandığı söylenebilir. Okul başına düşen öğrenci sayıları değerlendirildiğinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bu sayının 51,3 olduğu ortaya çıkmaktadır. Ertesi dönem 55,1 olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 51,2'dir. Bu oranlara göre sınıf yoğunlukları izlenebilir düzeyde tutulmuştur.

Kadın öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine katılım oranına göz atıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında %12,5'lik bir oran dikkat çekmektedir. Bu oran ertesi dönem %14 olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise %16,9'dur. Edirne Vilayetinde kadın öğretmen oranındaki artış net bir şekilde görülmektedir. Kadınların eğitim kadrosundaki yeri belirgin bir şekilde güçlenmektedir. Kadın öğretmenlerin oranındaki

artış, kız okullarındaki büyümeyle paraleldir. Üç yıllık süreçte yaklaşık %35'lik bir artış söz konusudur.

Son olarak okul türlerine göre dağılımda 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında Bulgar erkek okulu oranı %60,2'dir. Karma okul oranı 33,7'dir. Kız okullarının oranı ise %6,1'dir. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı %61'dir. Karma okulların oranı %30,5'tir. Kız okullarının oranı ise %8,5'tir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı %57,1 olmuştur. Karma okulların oranı %33,6'dır. Kız okullarının oranı %9,3'tür. Her yıl baskın orana haiz erkek okulları %60 seviyelerinde dalgalanmaktadır. Bununla birlikte kız okullarının oranı artış eğilimi göstermektedir (%6'dan %9'a). Karma okulların oranı ise görece sabittir.

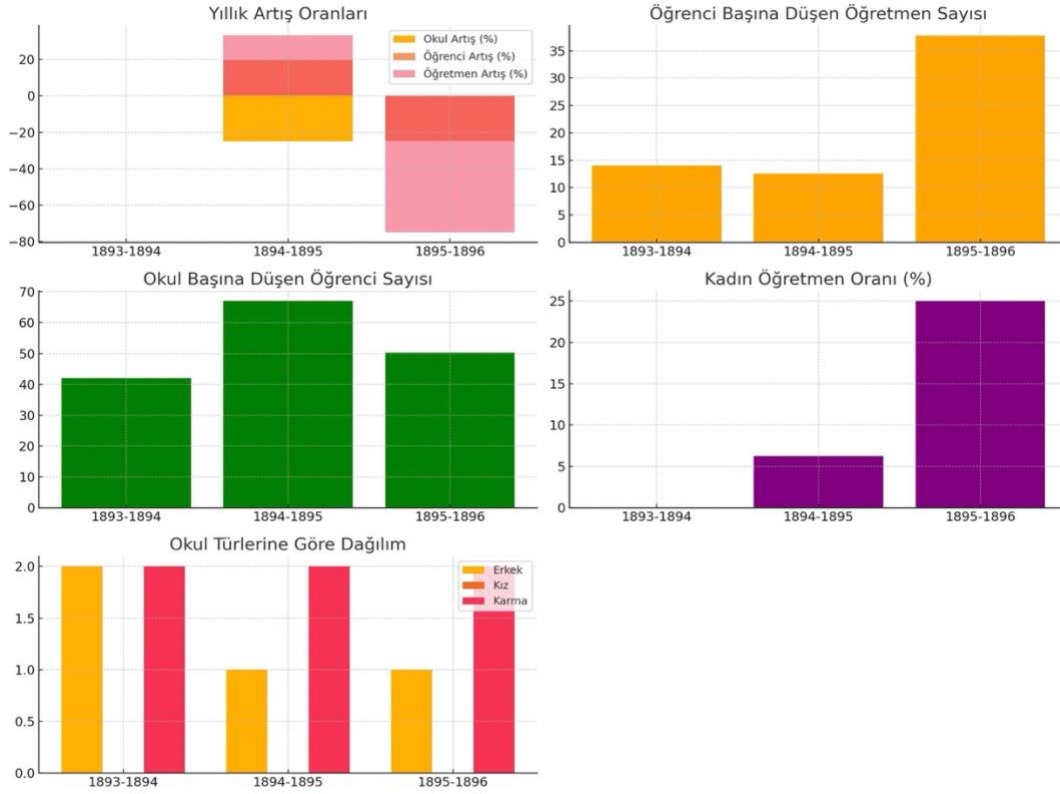
3.5. İstanbul Vilayeti

Bulgar Eksarhlığının merkezi konumundaki Osmanlı başkentinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılı içerisinde İstanbul haricinde Çatalca Kazasındaki Deliyunus köyünde Bulgar okulu bulunmaktadır. Bu okul 1894-1895 eğitim ve öğretim yılının başında kapanmıştır. 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında İstanbul Vilayetinde 4 Bulgar okulu vardır. Bunlardan 2'si erkek ve 2'si karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 168'dir. Bunun 150'si erkek, 18'i kızdır. Eğitim ve öğretim 12 erkek öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 22 Yuliy 1897: 1; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1895: 42-43, 50-51, 66-67). 1894-1895 eğitim ve öğretim yılı içerisinde İstanbul'da 1'i erkek ve 2'si karma olmak üzere 3 Bulgar okulu vardır. Bu okulların toplam öğrenci sayısı 201'dir. Bunun 180'i erkek, 21'i kızdır. Eğitim ve öğretim 15 erkek ve 1 kadın olmak üzere 16 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 22 Yuliy 1897: 1; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1896: 64-67).

Bulgar Eksarhlığının 25. kuruluş yılına denk gelen 1895-1896 eğitim ve öğretim yılı içerisinde ise İstanbul Vilayetinde Bulgar okulu sadece İstanbul'da vardır. Sayısı 3'tür. Bunlardan biri Fener'de, diğeri Pera'da (Sakız Ağacı) bulunan iki karma ilkokul, üçüncüsü ise Feriköy'deki Bulgar Ruhban Okuludur. İlkokulların toplam öğrenci mevcudiyeti 151'dir. Bunlardan 132'si erkek, 19'u kızdır. Eğitim ve öğretim 3 erkek ve 1 kadın olmak üzere 4 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 22 Yuliy 1897: 1).

Ruhban Okulu yıl içerisinde dört ruhban sınıfı, üç hazırlık ya da liseden oluşmaktadır. Bu okulda 102 öğrenci eğitim görmüştür. Birinci ruhban sınıfı 22, ikinci ruhban sınıfı 14, üçüncü ruhban sınıfı 13 ve dördüncü ruhban sınıfı 9 kişiden oluşmaktadır. Lise birinci sınıfın mevcudiyeti 14, lise ikinci sınıfın mevcudiyeti 22 ve lise üçüncü sınıfın mevcudiyeti 8'dir. Öğretmen sayısı rektörle birlikte 15 kişidir (*Novini*, 22 Yuliy 1897: 1).

Grafik 5. 1893-1896 Yılları Arasında İstanbul Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Yıllık Artış Oranlarını, Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısını, Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısını, Kadın Öğretmen Oranlarını ve Okul Türlerine Göre Dağılımını Gösterir Grafik

Grafik 5'e göre İstanbul Vilayetinde 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki değişime bakıldığında okul sayısında %-25'lik azalma, öğretmen sayısında %33,3 ve öğrenci sayısında %19,6'lık bir artış göze çarpmaktadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise okul sayısı oranı sabittir. Öğretmen sayısı %-5,3'lük bir azalma, öğrenci sayısında ise %25,8'lik bir artış görülmüştür. Oranlara göre 1894-1895 eğitim ve öğretim yılı içerisinde okul sayısı %25 oranında azalmıştır. Öğretmen sayısı %33'lük bir artış göstermiştir. Öğrenci sayısı ise yaklaşık olarak %20 oranında yükselmiştir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında okul sayısı sabit kalmıştır. Öğretmen sayısında düşüş yaşanmıştır. Ruhban Okulu hariç tutulursa bu düşüş daha keskindir. Öğrenci sayısında ise %25,8'lik bir artış görülmüştür.

1893-1894 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı 14'tür. Ertesi dönem bu sayı 12,6'dır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 13,3 (sadece ilkokul), 18,2 (ilkokul + Ruhban Okulu) şeklindedir. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı en iyi orana sahiptir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılındaki öğretmen sayısının düşmesiyle birlikte bu oran bozulmuştur. Okul başına düşen öğrenci sayıları incelendiğinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bu sayı 42'dir. Ertesi dönem 67 olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 84'tür. Öğrenci sayısı artarken okul sayısının sabit kalması veya azalması, okul başına düşen öğrenci yükünü arttırmıştır.

1895-1896 eğitim ve öğretim yılında okul başına düşen öğrenci sayısı ciddi bir şekilde artarak 84'e yükselmiştir. Bu da kalabalık sınıflara işaret etmektedir.

Kadın öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine katılım oranına bakıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında kadın öğretmen görev yapmamıştır. Bu oran ertesini dönem %6,25'lik artış göstermiştir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise %~5,3'lük bir oran kaydedilmiştir. İstanbul Vilayetinde kadın öğretmen oranı zamanla artış eğilimindedir, fakat toplam içinde düşüktür. Ruhban Okulunda kadın öğretmen görev almamaktadır. Son olarak okul türlerine göre dağılımda erkek okullarının sayısı azalmıştır ve 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında tamamen ortadan kalkmıştır. Karma okul sayısı sabit kalmıştır. Kız okulu hiçbir yıl açılmamıştır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında Ruhban Okulu sisteme dâhil olmuştur. Lise ve teoloji düzeyinde eğitim vermesi açısından nitel olarak farklılık göstermektedir. Öte yandan 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında Çatalca Kazasındaki Deliyunus köyünde bulunan Bulgar okulunun kapanmasıyla Bulgar okulu sayısında azalma diğer vilayetlere bakış sadece İstanbul Vilayetinde yaşanmıştır.

İstanbul'daki Bulgar eğitiminin özellikle karma eğitime yöneldiği ifade edilebilir. Öğrenci sayılarında istikrarlı bir artış gözlenirken, öğretmen sayısı bu artışı daima karşılamamıştır. Kadın öğretmen oranı artmakla birlikte sistemdeki temsili oldukça kısıtlıdır. Okul sayısı sabit kalmasına rağmen öğrenci yükü artmıştır, bu da kapasite sorununu gündeme getirebilir bir gelişmedir. Ruhban Okulunun varlığı, Bulgarların dinî eğitimde de kurumsallaşmaya yöneldiğini göstermektedir.

3.6. Değerlendirme

1895-1896 eğitim ve öğretim yılı içerisinde Osmanlı Avrupası'nda toplam 47 şehir ve 621 köyde Bulgar okulu bulunmaktadır. Bu okulların sayısı 825'tir. Bunlardan 418'i erkek, 51'i kız ve 356'sı karmadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar öğrenci sayısı 43.519'dur. Bunlardan 33.692'si erkek, 9.827'si kızdır. Okullarda görev yapan öğretmen sayısı 1.234'tür. Bu öğretmenlerden 1.209'u erkek ve 205'i kadındır. Bu veriler 1893-1894 ve 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki istatistiklerle karşılaştırıldığında Osmanlı memleketlerindeki Bulgar maarifinin iki yıllık süreçte 159 okul, 8.049 öğrenci ve 241 öğretmen artışıyla önemli bir ilerleme kaydettiği görülebilecektir.

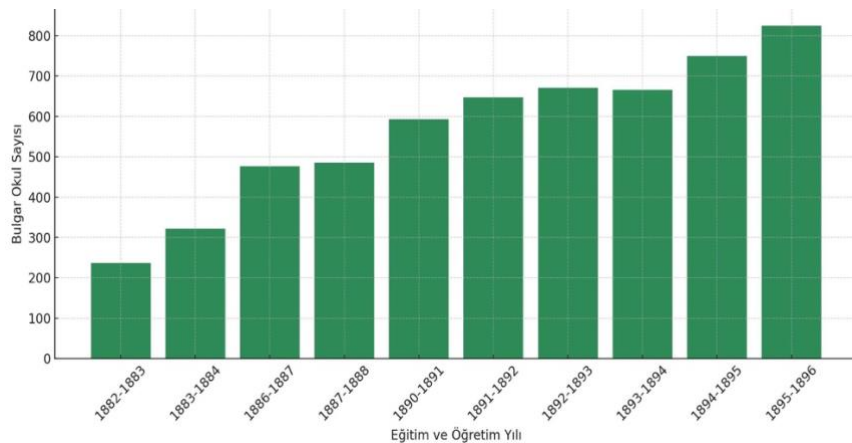
Tablo 2. 1893-1894 Eğitim ve Öğretim Yılı ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısını Gösterir Tablo

Eğitim ve Öğretim Yılı	Toplam Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1893-1894	666	993	35.470
1894-1895	750	1.133	39.279
1895-1896	825	1.234	43.519

4. Vilâyet-ı Selâse, Edirne ve İstanbul Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Genel Bir Değerlendirmesi

Bulgar Eksarhlığının kuruluş fermanının yayımlanmasının üzerinden geçen 25 yıllık süreçte Bulgar dinî kurumunun çalışmaları neticesinde oldukça güçlü bir eğitim siyaseti yürütüldüğü dikkat çekmektedir. Bulgar Eksarhlığının idari sınırları dâhilinde bulunan Bulgar okullarının varlığı güçlü bir eğitim ağının inşa edildiğine işarettir. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılından 1895-1896 eğitim ve öğretim yılına kadar geçen süreçte Bulgar okulu sayısı %248'lik bir artış göstermiştir ki yaklaşık olarak 3,5 katı bir artış söz konusudur. Dinamik bir sürecin işlediğini gösteren bu ivme, şehir merkezleri dışında taşra ve köylerdeki okullaşmanın seyrine dair ipucu vermektedir. Kosova, Selanik, Manastır, Edirne ve İstanbul vilayetlerindeki Bulgar okullarının dağılımı, coğrafi anlamda eğitimin yaygınlaştırıldığı anlamına gelmektedir. Aslında sürekli artan bir trendden bahsetmek yerinde olacaktır. Özellikle 1890'dan sonra artış hızı daha da yükselmiştir. Bu, Bulgar Eksarhlığının eğitim politikasının başarılı bir şekilde uygulandığı şeklinde yorumlanabilir. 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında Bulgar okul sayısında küçük bir düşüş yaşanmışsa da sonraki yıllarda Bulgar okulu sayısındaki artış devamlı olarak sürmüştür.

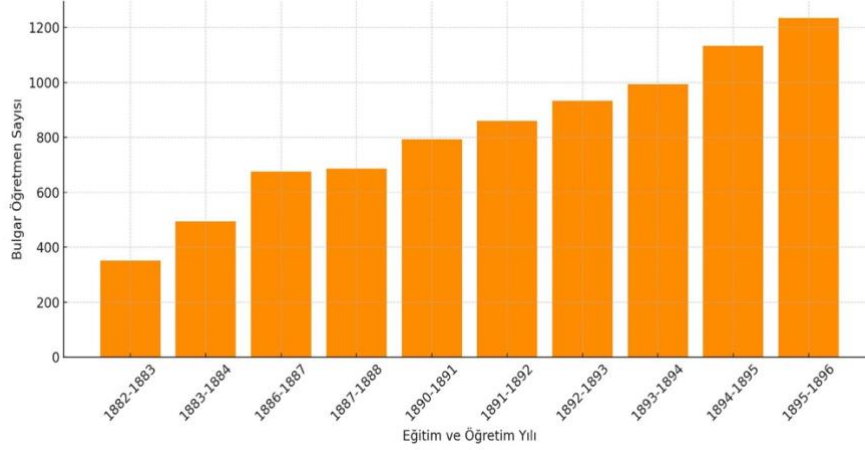
Grafik 6. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Okul Sayısını Gösterir Grafik

Aynı gelişim öğretmen sayısında da gözlemlenmektedir. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılından 1895-1896 eğitim ve öğretim yılına gelindiğinde öğretmen sayısında %251,6'lık bir artış söz konusudur. Öğretmen sayısındaki bu artış, Bulgar Eksarhlığı aracılığıyla yürütülen öğretmen yetiştirme politikasının başarı göstergesidir. Okul sayısındaki artış, öğretmen sayısı ile paraleldir. Öyle ki okul başına düşen öğretmen sayısı bunu desteklemektedir. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılında okul başına düşen öğretmen sayısı 1,48'dir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında bu ortalama 1,49'dur. Bu ortalamanın sabit kalması her okulda en azından bir öğretmenin görev yaptığı anlamına gelebilir. Bu da istikrarlı ve dengeli bir sürecin var olduğuna işarettir. Aynı zamanda insan kaynağı geliştirilmiştir. Özellikle 1883-1884 ve 1890 sonrası dönemde okul artışının ivme

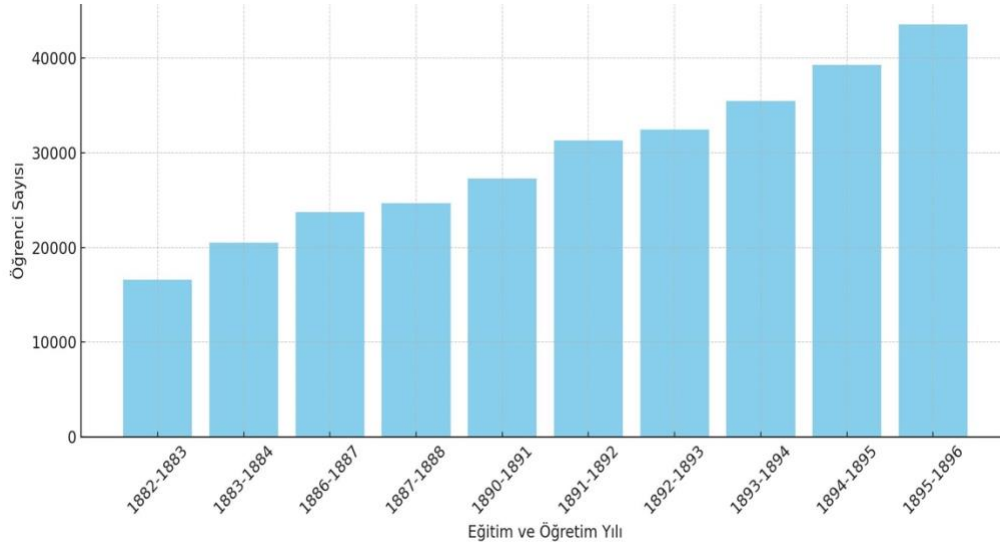
kazandığı gözlemlenmektedir. Bu büyüme eğitim altyapısının güçlendirilmesi ve okul sayısındaki artışla doğrudan ilişkilidir.

Grafik 7. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Öğretmen Sayısını Gösterir Grafik

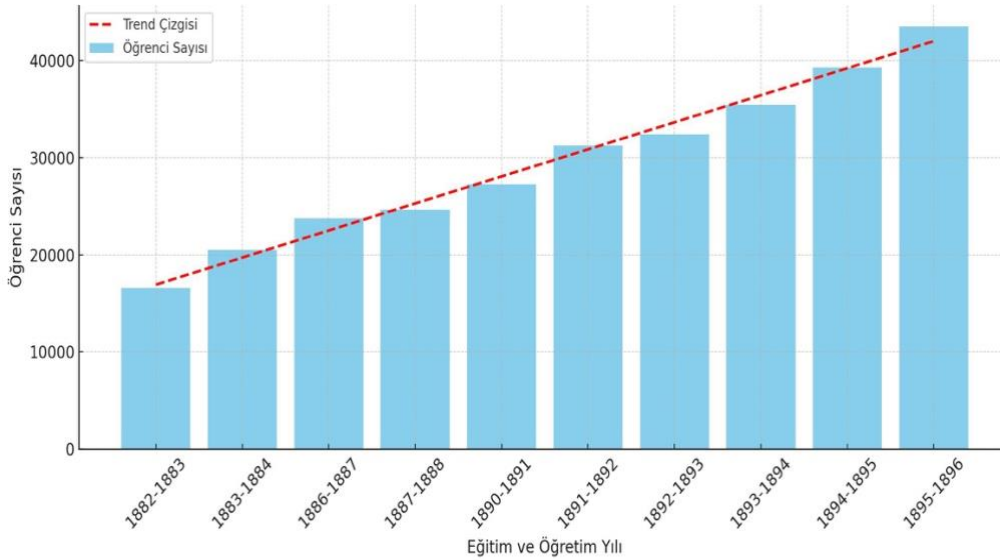

Bulgar okul ve öğretmen artışına benzer bir gelişim öğrenci sayısında da mevcuttur. Öğrenci sayısında dikkat çeken artış, Bulgarların eğitime olan ilgisinin arttığını ve Bulgar Eksarhlığı aracılığıyla eğitim hizmetinin geniş kitlelere ulaştırıldığını göstermektedir. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılından 1895-1896 eğitim ve öğretim yılına gelene dek öğrenci sayısında %162'lik bir artış vardır. Bu artış Bulgar Eksarhlığının sadece şehir merkezlerinde değil, köy ve kasabalarda dahi ciddi bir şekilde faaliyet yürüttüğünün kanıtı niteliğindedir. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 47,3 iken 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında bu sayı 35,3'tür. Ortalamalardan görülebileceği üzere sınıf yoğunluğunda ciddi bir azalmanın olduğu dikkat çekmektedir. Bu da daha fazla öğretmenin öğrencilerle bire bir ilgilenme imkânı bulmasına olanak yarattığı söylenebilir. Buna benzer olumlu manadaki gelişme okul başına düşen öğrenci sayısında da vardır. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılında okul başına düşen öğrenci sayısı 70'tir. Bu sayı 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 52,8'dir. Okul sayısının artmasının etkisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek bu ortalama aynı zamanda eğitim kalitesindeki müspet bir gelişme şeklinde yorumlanabilir. Yeni okulların açılmasıyla birlikte kalabalık sınıfların azaldığı ve daha iyi bir eğitim ortamının oluştuğu dile getirilebilir.

Grafik 8. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Öğrenci Sayısını Gösterir Grafik

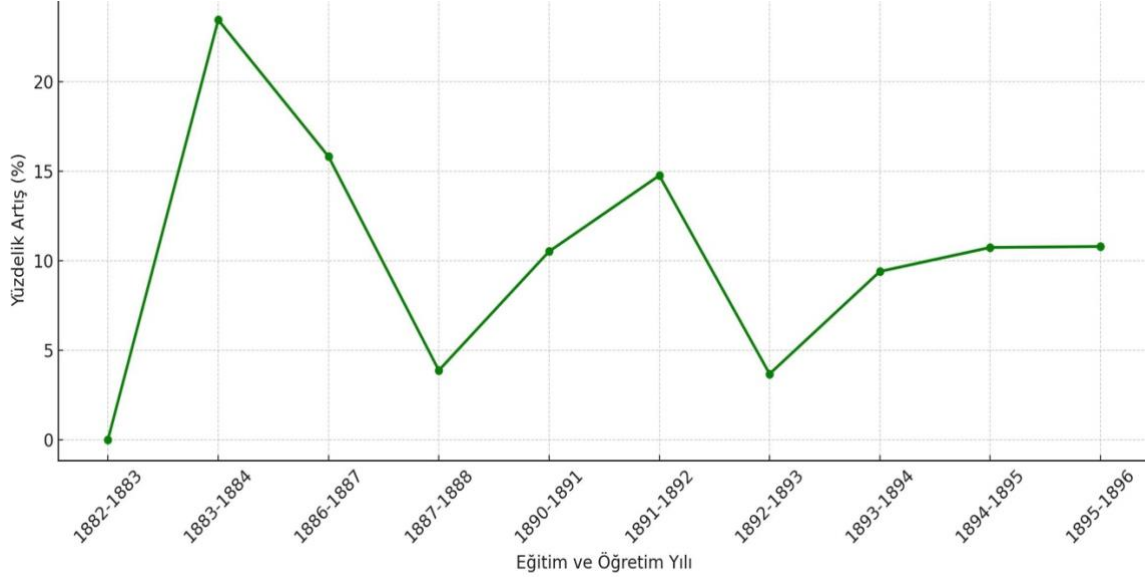
Grafik 9. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Öğrenci Sayısının Trend Analizini Gösterir Grafik

Grafik 9’da okunabileceği üzere Bulgar öğrenci sayısının yıllar içerisinde nasıl değiştiği ve bu değişime oturtulmuş trend çizgisi görülmektedir. Kırmızı kesikli çizgi Selanik, Manastır, Kosova, Edirne ve İstanbul vilayetlerindeki Bulgar öğrenci sayısının doğrusal bir artış eğilimi izlediğini ortaya koymaktadır. Bu durum öğrenci sayısının her yıl düzenli bir şekilde arttığı, eğitim politikasının uzun vadeli ve sistematik bir şekilde yürütüldüğü anlamına gelebilir. Toplam okul sayılarının sunduğu verilere göre 1882-1883 eğitim ve öğretim yılından 1895-1896 eğitim ve öğretim yılına kadar yekûn 26,916 öğrenci artışı gerçekleşmiştir. Bu artış, her yıl ortalama yaklaşık 2.070 yeni öğrencinin eğitime dâhil olması demektir. Bu, dönem koşulları göz önüne alındığında kayda değer bir büyüme oranı olarak yorumlanabilir. Büyüme plansız değildir, kontrollü ve öngörülebilir bir

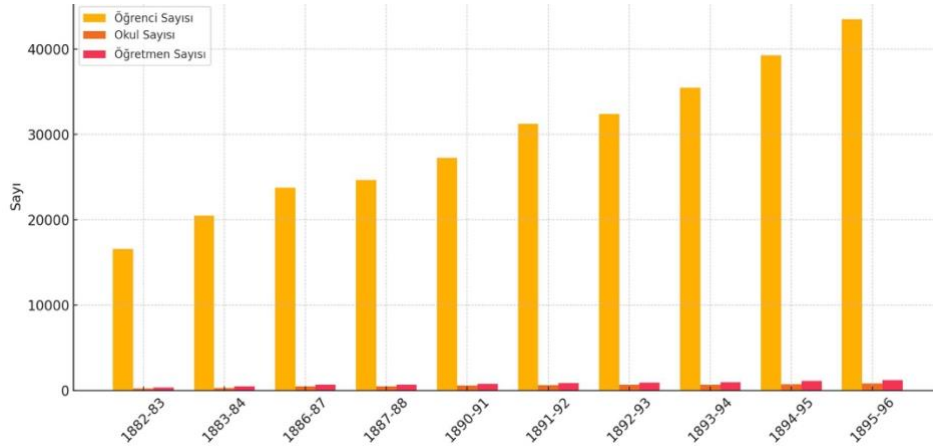
vaziyettedir. Trend çizgisinde sapmalar görülmüş olsa da Bulgarların sürekli bir büyüme iradesi gösterdikleri anlaşılabilir. Bu büyüme, okulların sayıca artışı ve öğretmen kadrosunun güçlendirilmesiyle desteklenmiştir.

Grafik 10. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Öğrenci Sayısının Yıllık Yüzdelik Artışını Gösterir Grafik

Grafik 10'da ise her yıl arasındaki Bulgar öğrenci sayısındaki yüzdelik artış takip edilmektedir. Bilhassa bazı yıllardaki artış oranlarının daha belirgin şekilde yükseldiği göze çarpmaktadır. Bazı yıllarda artış oranı %20'nin üzerindeyken bazı yıllarda bu oran %3-%5 düzeyinde kalmıştır. Dalgalanmalar yaşanmıştır, fakat sürekli ve sağlıklı bir şekilde büyüyen gelişen bir yapı söz konusudur. Dönemsel anlamda öğrenci sayısında yavaşlama görülse de genel anlamda her yıl artan öğrenci sayısından bahsetmek mümkündür. Bu artışlar sadece sayısal anlamda bir büyüme anlamına gelmemektedir. Bulgar Eksarhlığının plan ve programı dâhilinde toplumsal bilinçlenmenin arttığını, bir kimlik inşa edilmeye başlandığını ve eğitime ciddi bir önem verildiğini göstermektedir. En nihayetinde 25 yıllık sürecin sonunda Eksarhlık vasıtasıyla genişletilen bu eğitim ağı, Bulgar milliyetçiliğini canlı tutma noktasında önemli bir görev üstlenmiştir. Gelecek bölümde bu konudan bahsedilecektir.

Grafik 11. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayılarını Gösterir Grafik

5. Bulgar Okullarının Milliyetçiliği Harekete Geçirme Noktasındaki Yeri

Eğitim, benimsenen ideolojiyi topluma aktarmak ve bireyleri belirli hedefler için hazırlayabilmek adına önemli bir araç görevi görebilir. Daha önce kısaca söz edildiği üzere 1878 yılından sonra Bulgar milliyetçiliğinin yönünü tayin eden evrimci ve devrimci olmak üzere iki temel akımın temsilcilerinin politikaları buna dair kayda değer bir örnek teşkil etmektedir. Evrimci kanadın temsilcisi olan Bulgar Eksarhlığının idare ve yönetimindeki Bulgar okullarındaki çalışmalar Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgar milliyetçiliğini kaçınılmaz bir şekilde etkilemiştir. Bunlara öncülük edenler ise öğretmen veya öğrenci sıfatıyla okullarda görev yapan ya da öğrenim gören başta İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü (VMORO¹⁰) ve Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi (VMOK¹¹) mensubu kişilerdir. Bu sebeple Sultan II. Abdülhamid döneminde

¹⁰ Metinde İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü'nün Bulgarca kısaltması kullanılmıştır. Bu örgütün isminin Bulgarca yazımı şöyledir: *Вътрешната Македоно-Одринска Революционна Организация*. Örgütün ilk adı Makedonya İhtilal Örgütü'dür. Kurucular, örgütün yapısının Makedonya'nın coğrafi ve etnografik sınırları içerisinde oluşturulmasını öngörmüşlerdir. Örgütün siyasi hedefi Makedonya'nın özerkliğidir. 1896'da Edirne bölgesi de örgütün faaliyet sahası içerisine dâhil edilmiştir. Edirne bölgesiyle kastedilen Edirne Vilayetine tamami değildir, Hristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu yerlerdir. İstanbul da bu sınırlar içerisinde yer almaktadır. Örgütün siyasi hedefi perspektifinden bakıldığında 1896'dan 1903 yılına kadar ve hatta Birinci Dünya Savaşı'na değin örgütün siyasi hedefi yalnızca Makedonya'yla sınırlı kalmamıştır. Edirne-Trakya da "tam siyasi özerklik" hedefi içerisindedir. Bu açıdan İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü adlandırması, örgütün gelişimindeki dinamikleri yansıtmakta ve bilimsel olarak daha doğru gözükmetedir.

Türk tarih yazımında bu örgütün adının VMRO şeklinde kısaltıldığı görülmektedir. VMORO, Jön Türk İhtilalinden sonra dağılmıştır. Bir grup, 1919 yılının sonbaharında örgütü yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Örgüt, Edirne-Trakya'nın hedeften çıkarılması sebebiyle yeniden adlandırılmıştır. Örgütün yeni ismi, Bulgarcası *Вътрешната Македонска Революционна Организация* (VMRO) olan İç Makedonya İhtilal Örgütü olmuştur.

¹¹ Metinde Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin Bulgarca kısaltması kullanılmıştır. Bu örgütün isminin Bulgarca yazımı şöyledir: *Върховният Македоно-Одрински Комитет*. Bu komite, 1895 yılındaki kuruluş belgesine göre Makedonya Komitesi adını taşımaktadır. Yılın sonundaki II. Olağanüstü Kongrenin yaptırımıyla adı Yüksek Makedonya Komitesi olmuştur. Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi, 1900 yılındaki VII. Kongreden itibaren Bulgaristan Prensiği'nin yasal Makedonya Örgütü'nün en üst düzey idaresinin adıdır. Mevcudiyetinin sonuna kadar da -1903 yılına değin- bu şekilde isimlendirilmiştir.

faaliyet gösteren Bulgar okulları milliyetçiliğin dinamik tutulduğu kurumlar olmuşlardır. Hatta bazı okullar bu politikaların yürütüldüğü ana merkeze dönüşmüşlerdir. Aslında okullarda iki grubun olduğu söylenebilir. Bunlardan biri Bulgar Eksarhlığının modern eğitim ve din siyasetini destekleyenler, diğeryse VMORO'nun fikirlerinden yana olanlarıdır (Şatev, 1934:16-17). Bu ikiliğe rağmen evrimci ve devrimci görüş taraftarlarının ortak noktası milliyetçiliktir. Öyle ki bu milliyetçiliği canlı tutmak ve alevlendirmek adına aktivite ve etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Buna ilişkin olarak okullar bünyesinde Aziz Kiril ve Metodiy Kardeşlerin gününün¹² kutlanması (Strezov, 1934: 289), öğrencilere milliyetçilik dürtülerini harekete geçirebilecek kitapların okutulması (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, 2024: 50-52, 192) ve Bulgar kültürüne ait şiir ve şarkıların öğretilmesi (Nikolov, 2001), ihtilal düşüncesine sahip gazete çıkarılması ya da dönemin öne çıkan gazetelerinin takip edilmesi örnek olarak sunulabilir (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, 2024: 55-56, 67, 70, 73, 80, 87-88, 184-185).

Bulgar okullarında yapılan faaliyetler yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Okullar ayaklanma hazırlıklarının yapıldığı, gizli örgütlerin kurulduğu kurumlar hâlini de almıştır. “*Ulusal bilincin ve eğitimin merkezi olması*” hasebiyle (Aleksiev, 1934: 378) “*tüm Makedonya'nın anası*” şeklinde nam salan Selanik'in (Dimitrov, 1934: 369) en nitelikli ve dönemine göre oldukça modern eğitim kurumu hüviyetindeki “Sveti Sveti Kiril i Metodiy” Bulgar Erkek Okulu bu konudaki en dikkat çeken müessesedir (Konstantinova, 2020: 182). VMORO ve VMOK'un önde gelen kişileri burada öğretmenlik yapmıştır. Trayko Kitançev¹³, Petır Poparsov¹⁴, İvan Garvanov, Hristo Popkotsev¹⁵, Hristo Matov¹⁶ bunlardan bazılarıdır. Bununla birlikte okulda VMORO

¹² Ulusal kimliğin, Bulgar eğitim ve kültürüne yönelik bağlılığın gösterildiği bir gündür. Günümüzde 24 Mayıs'ta kutlanan Aziz Kiril ve Metodiy Kardeşler, Bulgar Alfabesi, Eğitim ve Kültürü ile Slav Yazısı Günüdür.

¹³ Trayko Kitançev (1858-1895). Resne bölgesindeki Podmoçani köyünde doğmuştur. Kiev Ruhban Okulunu bitirmiş, Moskova Üniversitesinin Hukuk Fakültesinde öğrenim görmüştür. 1882-83'te Selanik Bulgar Erkek Lisesinin öğretmen kurulunun başkanıdır. Aynı zamanda da okulda öğretmendir. 1885 yılından ölene dek Bulgar Milli Meclisinde vekildir. Adını daha sonra Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi (VMOK) olarak alacak Makedonya Komitesi'nin ilk başkanıdır. İdaresi altındaki bu komite 1895 yazında Makedonya'ya giren yaklaşık 800 kişinin yer aldığı birkaç çete tertip etmiştir (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 52).

¹⁴ Petır Poparsov (1868-1941). Köprülü bölgesinde bulunan Bogomil köyünde dünyaya gelmiştir. 1892 yılında Sofya'daki yüksekokulun edebiyat bölümünden mezun olmuştur. Makedonya'nın farklı şehirlerinde öğretmenlik yapmıştır. VMORO'nun kurucularından biridir. Örgütün ilk tüzüğünün yazarıdır (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 38).

¹⁵ Hristo Popkotsev (1869-1933). Kotsev ya da Kotsov olarak da bilinmektedir. İştıp bölgesindeki Novoselo'da doğmuştur. İstanbul, Üsküp, Edirne, İştıp, Selanik'te öğretmenlik yapmıştır. 1896 yılında Edirne bölgesinde tesis edilen ihtilal komitesinin kurucularındandır. İki defa Merkez Komitesi'nin üyesi seçilmiştir (1896-97, 1903-04). VMORO'nun 1903 yılında düzenlediği Selanik Kongresi'ne katılmıştır (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 38).

¹⁶ Hristo Matov (1869-1922). Struga'da doğmuştur. Serez ve Üsküp'te öğretmenlik yapmıştır. 1894 yılının yazında VMORO'nun saflarına katılmıştır. Üsküp'teki yerel komitenin lideri ve kurucusudur. 1896 yılında yapılan VMORO'nun Selanik Kongresi'ndeki delegelerden biridir. İki yıldan daha az bir sürede örgütün Merkez Komitesi'ne girmiştir. 1901 yılındaki Selanik Olayının ortaya çıkmasından sonra tutuklanmış ve Anadolu'ya sürgün edilmiştir. 1902 yılının sonunda ise serbest bırakılmıştır (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 56).

önderliğinde gizli bir öğrenci ağı kurulmuştur. Gotse Delçev, Pere Toşev, Boris Sarafov, Dame Gruev gibi dönemin önde gelen kişileri bu lisede öğrenim görmüşlerdir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Balkanlarda çıkan karışıklıkların başmüsebbibi konumundaki VMORO'unun 23 Ekim 1893 tarihinde Selanik'te kurulduğunu belirtmek gerekir. Bu örgütün altı kurucusundan ikisi, Selanik'teki Bulgar Erkek Okulunda eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmış olan Dame Gruev ve Petır Poparsov'dur. Keza aynı şekilde 1903 yılının başında VMORO'nun Selanik Kongresi okulun binasında yapılarak genel bir ayaklanmaya dair kararlar alınmıştır (Silyanov, 1983: 197-198). Aslında bu okulun eğitim ve kültür merkezi olmasının dışında belki de çok daha önemlisi millî duyguların harekete geçirilip yayıldığı bir yer olduğu görülmektedir (Trençev, 2004: 40). Okula Makedonya'nın tüm şehir ve kasabalarından öğrencilerin gelmesi de fikirlerin geniş kitlelere ulaşması açısından önemli olmuştur (Strezov, 1934: 287).

Selanik'teki bu Bulgar okulunun dışında Üsküp, Edirne, Manastır, İstanbul gibi şehirlerdeki Bulgar okulları da milliyetçiliği canlı tutma noktasında etkindir. Okullarda görev yapan birçok öğretmenin ve idarecinin VMORO mensubu kişiler olduğu gerçeği göz önüne alındığında teşkilatlanmanın ne boyuta ulaşabileceği daha kolay anlaşılabilir. Buna ilişkin birçok örnek verilebilir. 1895-1898 yılları arasında Üsküp Bulgar Pedagoji Okulunda hem öğretmen hem de müdür sıfatıyla görev yapan Hristo Matov, Üsküp'te bir yerel komite kurarak bu komitenin liderliğini yapmıştır. Diğer bir örnek olarak bir dönem Edirne'deki "Dr. Petır Beron" Bulgar Erkek Lisesinde öğretmenlik yapmış Hristo Popkotsev sunulabilir. Popkotsev, Edirne-Trakya'da bir komite ağı oluşturmakla yetkilendirilmiş ve görev yaptığı okulda 1896 yılı itibarıyla Edirne'deki ilk ihtilal komitesinin temellerini atmıştır.

Evrimci ve devrimci akımın temsilcilerinin ortak hareket ettiğini gösterir örnekler de vardır. Dame Gruev bu konudaki önemli bir emsaldir. Gruev, Bulgar Eksarhlığı tarafından Selanik bölgesindeki Eksarhlığın köy okullarının müfettişi sıfatıyla vazifelendirilmiştir. Aynı şekilde Eksarhlık tarafından Manastır Bulgar Lisesine öğretmen olarak atanmıştır. Eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmasının yanı sıra devrim ve ayaklanma fikirlerini yaymak amacıyla Manastır'daki Sancak İhtilal Komitesinin başkanlığını yapmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Görçe Petrov, Pere Toşev, Hristo Matov gibi VMORO'nun önde gelen diğer liderleri de Manastır Bulgar Lisesinde öğretmen sıfatıyla ihtilal hareketine yön vermeye çalışmışlardır. Diğer bir örnek ise Dimitır Lyapov'dur.¹⁷ Kendisi İstanbul'daki Bulgar Ruhban Okulunda ve Fener'deki Bulgar mektebinde öğretmenlik yapmıştır. Bulgar Eksarhlığının sekreterliğini icra ettiği dönemde İstanbul'da bir ihtilal komitesinin kurulmasına öncülük etmiştir.

¹⁷ Dimitır Lyapov (1870-1941). Kesriye bölgesindeki Bobişte köyünde doğmuştur. Selanik Bulgar Erkek Lisesinden mezundur. İstanbul'daki Bulgar Ruhban Okulunda ve Fener'deki Bulgar okulunda öğretmenlik yapmıştır. Bir dönem Bulgar Eksarhlığının sekreteridir. İstanbul'daki ihtilal komitesinin başkanıdır. Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin (VMOK) sekreteridir. VMOK'un yayın organı niteliğindeki *Reformi* adlı gazetenin baş redaktörlüğünü yapmıştır. 1905 yılında Sultan II. Abdülhamid'e düzenlenen suikast teşebbüsünde Ermeni komitacılarla birlikte hareket etmiştir. Balkan Harbi'nde Makedonya Edirne-Trakya Gönüllüleriyle birlikte savaşa iştirak etmiştir.

Tüm bu örnekler önemli şehir merkezlerindeki okullardaki evrimci ve devrimci akımın temsilcilerinin ne ve nasıl aktif bir şekilde faaliyet yürüttükleri konusunda fikir vermektedir. Bununla birlikte bu etkin hâl sadece şehir merkezleriyle sınırlı kalmayarak köy okullarına kadar sirayet etmiştir. Her geçen sene Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısının artması da bu etkiyi büyötmüştür. Bulgar Eksarhlığının yaptığı çalışmalar neticesinde Bulgar okullarının sayısını her sene giderek arttırması kendi misyonunu başarıyla yerine getirdiğine işaret etmektedir. Diğer yandan devrimci fikirlere sahip öğretmen ve öğrencilerin bu okullar vasıtaıyla VMORO'nun görüşlerini ve kararlarını geniş kitlelere empoze etmesi ve bunun neticesinde yaşananlar örgütün kısmen kendi hedefine ulaştığını göstermektedir. Bu da hâliyle Sultan II. Abdülhamid döneminde Balkanlarda sürekli bir kargaşanın hüküm sürmesine sebebiyet vermiştir. Aslında Bulgar Eksarhlığının idaresi altındaki Bulgar okulları ihtilal ve ayaklanma fikirlerinin olgunlaştırıldığı ve bu fikirlerin bir süreden sonra hayata geçirildiği yerler olmuşlardır.

İki akımın temsilcilerinin iç içe geçmiş ve girift ilişkisine rağmen VMORO ve Bulgar Eksarhlığı arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Hedefe ulaşma noktasında uygulanan yöntemlerin farklılıkları bu anlaşmazlığın merkezinde yer almaktadır. Bulgar Eksarhlığının Osmanlı Devleti'ne bağlı bir dinî kurum hüviyetinde olması, VMORO'nun metot ve yöntemini açıktan desteklemesine imkân vermemiştir. Eksarh I. Yosif¹⁸ tarafından VMORO'nun lider kadrosuyla görüşölüp Eksarhlığın politikasının desteklenmesi için çalışılmışsa da istenen netice elde edilememiştir. Balkanlarda çıkabilecek bir ayaklanmanın Eksarhlığın sürdürdüğü eğitim politikasına zarar vereceği düşünüldüğünden dolayı Eksarhlık nezdinde VMORO bir tehlike olarak algılanmıştır. Ancak her şeye rağmen Bulgar dinî kurumun yaptığı görevlendirilmelerle bir şekilde VMORO mensupları eğitim ve öğretim faaliyetlerine doğrudan katılmışlardır (Zeynula, 2024: 26-27).

Sonuç

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşamlarını idame ettiren Bulgarların dinî anlamda en yüksek düzeydeki temsilcisi olan Bulgar Eksarhlığının gayret ve çabalarının 25 yıllık süreçte Bulgarların eğitimine nasıl bir ivme kazandırdığı her geçen senede artan sayılardan anlaşılabilmektedir. Bulgar okul, öğrenci ve öğretmen mevcudiyeti incelendiğinde oldukça yüksek sayılar göze çarpmaktadır. Bu da Bulgar Eksarhlığı öncülüğünde gerçekleştirilen bir teşkilatlanmanın sonucudur. 11 Mart 1870 tarihli padişah fermanının çizdiği sınırlar çerçevesinde planlı hareket edilerek dinî ve millî duyguları harekete geçirebilecek eğitime yön verilmiştir. Aynı şekilde bu durum Eksarhlığın Babıali'yle iyi ilişkiler tesis etmesinin bir neticesi olarak da yorumlanabilir. Zira Sultan II. Abdülhamid'in izni olmadan bir okulun açılması mümkün değildir.

Dinî kurumların tekelinde bulunan eğitim, Osmanlı modernleşmesiyle birlikte sekülerleşme eğilimi göstermiştir. Bulgar Eksarhlığı bu değişime uyum sağlayarak dinî

¹⁸ Eksarh I. Yosif (1840-1915). Dünyevi adı Lazar Yovçev'dir. İstanbul'daki bir Fransız lisesinden mezundur (1862-1864). Ardından tahsilini sürdürdüğü yer Paris'teki Sorbonne olmuştur. Sorbonne'da felsefe-edebiyat (1864-1867) ve hukuk bitirmiştir. 1877 ile 1915 yılları arasında Bulgar eksarhıdır.

eğitimin yanı sıra modern bilimleri ve pratik becerileri de kapsayan bir müfredat uygulamaya çalışmıştır. Bulgar Eksarhlığının eğitim politikası 19. yüzyılda yükselen Bulgar milliyetçiliğinin önemli bir ayağını oluşturmakla birlikte Bulgar ulusal kimliğinde merkezî bir rol oynamıştır. Bu politikayla hem dinî hem de millî hedeflere odaklanılmıştır. Açılan okullar aracılığıyla Bulgar dili, tarihi ve kültürünün geniş kitlelere ulaştırılması hedeflenmiştir. Bulgarca eğitimin yaygınlaştırılması, Sırp ve Yunan milliyetçiliğine karşı Bulgar kimliğinin korunması ve güçlendirilmesi için oldukça önemli olmuştur. Özellikle Makedonya'daki Bulgar okulları Eksarhlığa bağlı şekilde faaliyet göstererek Slav nüfusun Bulgar dilini konuşan Bulgarlardan oluştuğu tezini desteklemek adına kullanılmıştır. Bir yandan Bulgar Eksarhlığının eğitim politikasıyla millî kimliğin pekiştirilmesi sağlanırken diğer yandan okullarda Osmanlı Devleti'ne karşı verilecek olan bağımsızlık mücadelesine zemin hazırlanmıştır. Bilhassa *Vilâyât-ı Selâse*'deki iç siyasi, ekonomik ve sosyal ortamın uygunluğu, benimsenen politikaların kitlelere ulaştırılmasında ve hayata geçirilmesinde etkili olmuştur.

Kurulan yasa dışı örgütler sürece doğrudan müdahil olarak siyasetin yönünü tayin etmişlerdir. Döneminin öne çıkan bazı Bulgar okullarında Osmanlı kuvvetleriyle silahlı çatışmaya giren çeteci/komitacı yetişmiştir. Birçok önemli komitacı Bulgar Eksarhlığının görevlendirmesiyle öğretmen sıfatıyla bu okullarda eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmıştır. Bu aslında evrimci çizgide yer alan Bulgar Eksarhlığının devrimci yolu benimseyen komitacılarla eğitim konusunda açıktan veya gizliden ortak hareket ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan Makedonya, Edirne ve İstanbul'daki Bulgar okullarına ait veri kümesinin kamuoyuyla paylaşılması, dönem itibarıyla özellikle *Vilâyât-ı Selâse*'de şiddetlenen Yunan ve Sırp milliyetçiliğine karşı eğitim konusu üzerinden Bulgarlar lehine destek verilmesinin amaçlandığı anlamına gelmektedir. Aynı zamanda gazete ve kitap gibi basılı yayınlarla Bulgar Eksarhlığının girişim ve faaliyetlerine oldukça güçlü yazılı kaynaklar oluşturulmuştur. Bilhassa Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri özelinde yaşanan dinî ve millî çatışmalara hem *Novini* gazetesinin hem de Bulgar İstatistik Kurumunun yayınlarıyla yanıt verilerek Bulgar varlığının yayılımı gösterilmeye ve kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade Dahiliye, Dosya No: 1193, Gömlek No: 93331.

İrade Bulgaristan, Dosya No: 16, Gömlek No: 1012.

2. Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

Statistika na Bulgarskite Učilišta v Evropeyska Turtsiya (Makedoniya i Odrinsko) za Učebnata 1893-1894, Sıglasie, Plovdiv 1895 [Bulgarcası: Статистика на българските училища в Европейска Турция (Македония и Одринско) за учебната 1893-1894 година, Съгласие, Пловдив 1895].

Statistika na Bulgarskite Učilišta v Evropeyska Turtsiya (Makedoniya i Odrinsko) za Učebnata 1894-1895, Hr. G. Danov, Plovdiv 1896 [Bulgarcası: Статистика на българските училища в Европейска Турция (Македония и Одринско) за учебната 1894-1895 година, Хр. Г. Данов, Пловдив 1896].

Statistika na Bulgarskite Učilišta v Evropeyska Turtsiya (Makedoniya i Odrinsko) za Učebnata 1895-96 godina, Peçatnitsa „İskra“, Şumen 1897 [Bulgarcası: Статистика на българските училища в Европейска Турция (Македония и Одринско) за учебната 1895-1896 година, Печатница „Искра“, Шумен 1897].

3. Süreli Yayınlar

Novini, 17 Yuniy [Haziran] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 69, s. 1.

Novini, 20 Yuniy [Haziran] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 70, s. 1.

Novini, 1 Yuliy [Temmuz] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 73, s. 1-2.

Novini, 4 Yuliy [Temmuz] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 74, s. 2.

Novini, 11 Yuliy [Temmuz] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 76, s. 1-2.

Novini, 22 Yuliy [Temmuz] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 79, s. 1-2.

4. Kitap, Makale ve Tezler

Adanır, F. (1996). *Makedonya Sorunu*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aleksiev, V. (1934). Belejki Vırhu Bulgarskite Prosvetni Uçrejdeniya v Solun. *Sbornik Solun* (s. 378-394). Peçatnitsa „Hudojnik“ [Bulgarcası: Алексиев, В. (1934). Бележки върху българските просветни учреждения в Солун. *Сборник Солун* (s. 378-394). Печатница „Художник“].

Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bülbül, G. (1989). Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2(2), 157-179.

Dimitrov, V. (1934). Sv. Sv. Kiril i Metodiy. *Sbornik Solun* (s. 369-377). Peçatnitsa „Hudojnik“ [Bulgarcası: Димитров, В. (1934). Св. Св. Кирил и Методий. *Сборник Солун* (s. 369-377). Печатница „Художник“].

Güllü, R.E. (2018). Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 350-361.

- Hacısalıhoğlu, N.E. (2015). Bulgar Eksarhı Yosif'in Yazışmalarında Makedonya'daki Bulgar Okulları. G. Sarıyıldız, F. Ürekli, R. Karacakaya, N. E. Hacısalıhoğlu (Ed.), *Ali İhsan Gencer Anısına, "Osmanlıdan Cumhuriyete" Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar* (s. 137-156). Derin Yayınları.
- Hasanoğlu, E. (2024). Tribune of the Bulgarian Exarchate: *Novini* (1890-1898). S. Abdula (Ed.), *The Balkans: Politics, History and Society* (s. 159-172). IDEFE-BSF.
- Konstantinova, Yu. (2020). *Bulgarite v Osmanskiya Solun*. Institut za Balkanistika s Tsentr po Trakologiya Bılgarska Akademiya na Naukite [Bulgarcası: Константинова, Ю. (2020). *Българите в Османския Солун*. Институт за балканистика с Център по тракология Българска академия на науките].
- Koyuncu, A. (1998). *Bulgar Eksarhlığı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Köseoğlu, M. (2022). Bulgar Eğitim Seferberliği ve Selanik Vilayetinde Bulgar Okul ile Öğretmenleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 73, 212-229.
- Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nabi (1338). *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilâtı ve İcrâatı*. Matbaa-i Âmire.
- Markova, Z. (2008). Deynostta na Bılgarskata Ekzarhiya v Makedoniya i Odrinska Trakiya. *İzbrani Sıçineniya, Tom II, Studii i Statii* (s. 512-543). Akademično İzdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ [Bulgarcası: Маркова, З. Дейността на българската екзархия в Македония и Одринска Турция. *Избрани съчинения, Том II, Студии и статии* (s. 512-543). Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Markova, Z. (2008). Ekzarhiyskoto Delo v Evropeyska Turtsiya. *İzbrani Sıçineniya, Tom II, Studii i Statii* (s. 544-567). Akademično İzdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ [Bulgarcası: Маркова, З. Екзархийското дело в Европейска Турция. *Избрани съчинения, Том II, Студии и статии* (s. 544-567). Академично издателство „проф. Марин Дринов“.
- Mevsim, H. (2020). Bulgarca Süreli Yayıncılığına Dair Bazı Notlar. *Kebikeç*, 50, 233-246.
- Nikolov, K. (2001). *Stranstvaniyata na Edin Uçitel, Spomeni na Kosta Nikolov*. İK „Koralov i Sie“ [Bulgarcası: Николов, К. (2001). *Странстванията на един учител, Спомени на Коста Николов*. „Коралов и сие“]. URL: <https://macedonia.kroraina.com/kn/knresen.html> [Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2025].
- Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları*. (2024). Ergün Hasanoğlu (Der., Çev., Not.), Mümin İsov (Ed.). Selenge Yayınları.
- Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*. (2023). Kerim Akar ve diğerleri (Yay. Haz.), Ömer Kesikbaş ve diğerleri (Ed.). Türkiye Büyük Millet Meclisi.
-

- Petrov, P. ve Temelski, Hr. (2003). *Tsirkva i Tsirkoven Jivot v Makedoniya*. Makedonski Naučen Institut [Bulgarcası: Петров, П. и Темелски, Х. (2003). *Църква и църковен живот в Македония*. Македонски научен институт].
- Silyanov, H. (1983). *Osvoboditelnite Borbi na Makedoniya, Tom I*. Izdatelstvo Nauka i Iskustvo [Bulgarcası: Силянков, Х. (1983). *Освободителните борби на Македония, том I*. Издателство наука и изкуство].
- Strezov, G. (1934). Pırvi Stipki na Solunskata Gimnaziya. *Sbornik Solun* (s. 285-291). Peçatnitsa „Hudojnik“ [Bulgarcası: Стрезов, Г. (1934). Първи стъпки на Солунската гимназия. *Сборник Солун* (s. 285-291). Печатница „Художник“].
- Şatev, P. (1934). *V Makedoniya pod Robstvo: Solunskoto Sızaklyatie (1903 g.), Podgotovka i İzpılnenie*. Peçatnitsa P. Gluşkov [Bulgarcası: Шатев, П. (1934). *В Македония под робство: Солунското съзаклятие (1903 г.), Подготовка и изпълнение*. Печатница П. Глушков.
- Trençev, G. (2004). Pedagogiçeskoto Otdelenie na Solunskata Gimnaziya (1887-1896 g.). *İstoriçeski Pregled*, 1-2, 40-65 [Bulgarcası: Тренчев, Г. (2004). Педагогическото отделение на Солунската гимназия (1887-1896 г.), *Исторически преглед*, 1-2, 40-65].
- Zengin, Z.S. (2007). II. Abdülhamit Döneminde Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin Faaliyetleri. *Belleten*, 71(261), 613-652.
- Zeynula, İ.Ş. (2024). *Bir İsyanın Anatomisi, İlinden İsyanı ve Kruşevo’da Hükümet Kurma Girişimi*. Selenge Yayınları.